

Odraz romských tradic v jejich výtvarném umění

BcA. Zuzana Hlávková

Diplomová práce
2006

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta multimediálních komunikací

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta multimediálních komunikací

Katedra animace a audiovize

akademický rok: 2005/2006

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **BcA. Zuzana HLÁVKOVÁ**

Studijní program: **N 8206 Výtvarná umění**

Studijní obor: **Multimedia a design**

Téma práce: **1. Teoretická část:
Odraz romských tradic v jejich výtvarném umění**

**2. Praktická část:
Animovaný film s názvem Vilma**

Zásady pro vypracování:

1. Teoretická část:

Rozsah práce: minimálně 40 normostran textu + přílohy, odevzdat v elektronické podobě (dle předepsané šablony.rtf) ve formátu PDF 1 CD nosič, 1 ks téhož textu v tištěné podobě v pevné vazbě, 2 ks ve vazbě kroužkové.

2. Praktická část:

Rozsah práce a pokyny k vypracování:

vypracujte technický scénář audiovizuálního díla (jako příloha teoretické části) a výtvarné návrhy. Film realizujte v minimální délce 3 minut. Praktickou část práce odevzdejte v nekomprimovaném formátu (v rozlišení 720 x 576, FPS 25, zvuk 16 bit, 44 kHz), 1 ks DVD a 1 ks CD-R ve formátu mpeg. Výtvarné návrhy jsou součástí prezentace praktické části v počtu 2 ks ve formátu 70 x 100 cm.

Rozsah práce: viz Zásady pro vypracování
Rozsah příloh: viz Zásady pro vypracování
Forma zpracování diplomové práce: tištěná/umělecké dílo

Seznam odborné literatury:

Doporučené zdroje:

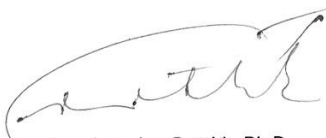
veškeré odborné literární zdroje, odborné časopisy či webové stránky vztahující se k tématu

Vedoucí diplomové práce: doc. ak. mal. Ondrej Slivka
Katedra animace a audiovizie

Datum zadání diplomové práce: 6. února 2006

Termín odevzdání diplomové práce: 19. května 2006

Ve Zlíně dne 6. února 2006

doc. Ing. Jaroslav Světlík, Ph.D.
děkan

MgA. Jana Janíková, ArtD.
vedoucí katedry

ABSTRAKT

Historie, tradiční kultura (řemesla, zvyky, hodnoty) a výtvarné umění Romů se zaměřením na České země a Slovensko.

Klíčová slova: Romové, kultura, výtvarné umění, tradice

ABSTRACT

History, traditional culture (crafts, customs, values) and art of Gypsies orientated on Czech and Slovak Republic.

Keywords: Gypsies, culture, art, traditions

„Ved' sa pozrime na stav súčasnej majoritnej kultúry, ktorá má nepochybne lepšie podmienky, a napriek tomu aj ona len živorí... Naša rómska kultúra to má však o to a ešte tisíckrát ťažšie. Ved' ak väčšina Rómov má problémy prežiť, ako môžeme myslieť na podporu kultúry? Napriek tomu som presvedčený, že rovnako ako je potrebné nasýtiť telo, rovnako je potrebné nasýtiť aj ducha.“

„Se ča dikhas pre akanutni situacija andre majoritakri kultura, sava hin but feder than, u the avka hihi čorori... Amara romaňa kulturake hin mek ezerval phareder. Kana majbuter Roman hin problemas, sar te dživel, sar šaj te gondolinel pre kultura? No the avka pa'av, hoj avka, sar kampil te del te chal le manuškere teštoske, avka kampil te del te chal the manuškaňa vod'ake.“

Dušan Oláh, romský výtvarník

OBSAH

- I OBSAH
- II TEORETICKÁ ČÁST
- III 1 DĚJINY ROMU
  - 1.1 POČÁTEK MIGRACE
  - 1.2 STŘEDOVĚK
  - 1.3 ZA VLÁDY HABSBUKŮ
  - 1.4 ZA PRVNÍ REPUBLIKY
  - 1.5 HOLOCAUST ROMŮ
  - 1.6 ZA KOMUNISMU
  - 1.7 SOUČASNOST
- IV 2 KULTURA A TRADICE
  - 2.1 SPOLEČENSTVÍ
  - 2.2 RODINA
  - 2.3 SVATBA
  - 2.4 MANŽELSTVÍ
  - 2.5 POHŘEB
  - 2.6 NÁBOŽENSTVÍ
  - 2.7 ZPŮSOB BYDLENÍ
  - 2.8 JÍDLO
  - 2.9 ODÍVÁNÍ
  - 2.10 ŘEMESLA

- 2.10.1 Kotlářství
- 2.10.2 Kovářství
- 2.10.3 Zvonkařství
- 2.10.4 Korytářství
- 2.10.5 Košíkářství, výroba opálek a košťat
- 2.10.6 Výroba valků
- 2.10.7 Další
- 2.10.8 Výroba hudebních nástrojů
- 2.10.9 Hudba
- 2.10.10 Koňské handlířství
- 2.10.11 Překupnictví

2.11 ROMSKÝ JAZYK

2.12 ROMSKÁ HUDBA

V 3 VÝTVARNÉ UMĚNÍ

3.1 LIDOVÁ KULTURA

- 3.1.1 Řemesla
- 3.1.2 Příbytky
- 3.1.3 Úprava zevnějšku
- 3.1.4 Ženy výtvarnice

3.2 ROMŠTÍ VÝTVARNÍCI

3.3 PREZENTACE ROMSKÉ VÝTVARNÉ KULTURY V ČESKÉ REPUBLICE

- 3.3.1 Romfest
- 3.3.2 Muzeum romské kultury
  - 3.3.2.1 Práce romských autorů
  - 3.3.2.2 Dětská tvorba
  - 3.3.2.3 Práce Romů ve výkonu trestu

3.4 RUDOLF DZURKO

3.5 DALŠÍ VYBRANÉ OSOBNOSTI

VI ZÁVĚR

VII POZNÁMKY

VIII SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

IX SEZNAM OBRÁZKŮ

X SEZNAM PŘÍLOH

XI PŘÍLOHA P I: OBRÁZKY

XII PŘÍLOHA P II: SCÉNÁŘ

ÚVOD

Jako praktickou část své diplomové práce jsem se rozhodla vytvořit animovaný film o skutečném zajímavém životním příběhu staré Romky, žijící ve Zlíně, se kterou se dobře znám. Už během práce na scénáři jsem si uvědomila nutnost nastudovat fakta o tradičním životě, kultuře a zvycích Romů u nás a na Slovensku, postavit svůj film na pevném, podloženém základě. Kromě toho se výtvarná podoba filmu inspiruje romským naivním uměním, se kterým jsem se seznámila hlavně prostřednictvím Muzea romské kultury v Brně a velmi mě zaujalo. Výsledky svého studia jsem se rozhodla shrnout v teoretické části své diplomové práce.

Nekladu si za cíl vytvořit vědeckou práci - mým záměrem je spíše seznámit veřejnost se základními a zásadními fakty, které umožní lepší pochopení Romů - jejich mentality, kultury, problémů...

Práci jsem rozdělila do tří celků. První - historie - nás stručně provede dějinami tohoto etnika od začátku migrace z indické pravlasti až po současnost. Pochopení dlouhé cesty Romů, vzniku pronásledování, především přetřhaný vývoj od doby první republiky přes 2. světovou válku a necitlivý přístup komunistického režimu do značné míry osvětluje současnou situaci a problémy Romů. Druhá část - kultura a tradice - umožní čtenáři nahlédnout do barevného, rozmanitého a zajímavého vlastního světa romských řemesel, tradic, zvyků a hodnot, který je bohužel málo známý, a přitom obohacující a cenný. Třetí část - výtvarné umění - přiblíží naivní romské výtvarnictví.

Ve své práci jsem se omezila na oblast Českých zemí a Slovenska, která nám je nejbližší. Okolních zemí se dotnu pouze když si to zajímavost informace vyžádá.

Hlavním zdrojem informací mi byly především knihy našich předních odborníků na romskou problematiku jako Eva Davidová, Ctibor Něčas, Milena Hubschmannová, Bartoloměj Daniel aj. a internetové stránky zabývající se romskou tematikou.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 DĚJINY ROMU

Romové si vlastní dějiny nikdy nepsali, přestože se dochovala řada jejich pověstí a bájí. Na rozdíl od jiných národů, jejichž historii sepisují vlastní příslušníci, vycházejíc přitom z dochovalých písemných pramenů, Romové vlastní písemnictví nemají. K dispozici jsou pouze záznamy z pera příslušníků majority, a to většinou zkreslené, poznamenané vžitými stereotypy a pejorativním nádechem. Nejvíce svědectví pochází o represivních akcích, nejvíce záznamů ze smolných, soudních a popravčích knih. Proto je dodnes historie Romů neúplná a místy i nejasná.

Romové jsou na každém místě, kde se pohybovali nebo usadili, nazýváni okolní společností názvem, který vychází ze dvou základů. Nejrozšířenější označení Cikán se odvozuje ze slova „anthigan“ – tak označil v gruzínském textu z roku 1068 řecký mnich sektu, která se pohybovala na území Malé Asie a zabývala se věštěním a magií. Romové s ní byli ztotožňováni - nejspíš proto, že se také výrazně se odlišovali od okolního obyvatelstva, pohybovali na podobných místech a věnovali se magii. Z tohoto výrazu vzniklo turecké Cingenerler, italské Zingari, francouzské Tsiganes, německé Zigeuner i české Cikáni. Druhá skupina názvů je odvozená z výrazu Egypt'an: Romové ve středověku šířili legendu, že jsou kající křesťanští poutníci z Egypta, kteří se provinili tím, že odmítli Marii s Ježíškem a Josefem poskytnout nocleh, když prchali před králem Herodem. Některé skupiny Romů také skutečně přicházely do střední Evropy z Egypta. Přestože je domněnka o původu Romů z Egypta mylná, dala vzniknout španělskému názvu Egypcianos a Gitanos, anglickému Gypsies ad. Typické je, že těmito všemi názvy byli Romové označováni pouze majoritní společností, aniž by je kdy sami akceptovali. Mezi sebou sami užívají termín Rom, tj. člověk. Slovo má základ pravděpodobně v indickém výrazu „dom“, jenž souhrně označoval příslušníky nízké kasty, která se zabývala mj. kovářstvím, košíkářstvím, handlováním, hudbou, tancem a kejklářstvím (tedy řemesly podobnými romským). Některé skupiny se také nazývají Manuša (Francie), Kale (Španělsko) nebo Sintové (Německo).

1.1 Počátek migrace

Pravlastí Romů je Indie. Odchod jejich předků probíhal v několika migračních vlnách, během dlouhých časových údobí. Přesná datace migrace není možná pro nedostatek historických pramenů, nicméně bývá uváděno, že Romové Indii opouštěli ve 3. - 5. resp. 5. - 9. století. Jedna cesta vedla pravděpodobně přes území Persie [1], Blízký Východ a Balkánský

poloostrov, druhá část putovala přes severní Afriku na Pyrenejský poloostrov. Tady se během 10. století někteří usazují; potomci těchto migrantů dodnes tvoří romské osídlení v Sýrii, Arménii, na Pyrenejském poloostrově atd. Z 9. století jsou zprávy o Romech v Konstantinopoli a v Řecku (označováni za sektu „Atsinganoi“).

1.2 Středověk

Na území západní a střední Evropy se Romové objevují až ve 13. - 14. století. Přítomnost Romů dokládá např. záznam rychtáře ze Spišské Nové Vsi z roku 1322. Romové v této době putovali ve skupinách, jejichž vůdcové se titulovali podobnými názvy jako feudální vládcové (ze slova vojvoda např. pochází „vajda“) - náčelník, kníže, král apod., jejich pravomoc však nepřesahovala rámec jedné komunity. Písemné prameny se zmiňují o vůdcích Sindel, Michal, Ondřej, Panuel a Ladislav. Za první záznam o Romech v českých zemích bývá považována zmínka v Dalimilově kronice z roku 1314, kde se mluví v souvislosti s mongolským vpádem do Evropy o tzv. Kartasích, zde však není jisté, zda se jedná skutečně o Romy. Podobně zmínka popravčí knize pánů z Rožmberka z roku 1399 o loupežníkovi „Cikán černý, pacholek Ondřejův“, může být pouhou přezdívkou. Za první spolehlivý záznam se proto pokládá až zápis ze Starých letopisů českých datovaný do roku 1416 resp. 1417: „...také toho léta vláčili se Cikáni po zemi české a lidi mámili...“

Z 15. století pak již pochází mnoho záznamů po celém území západní a střední Evropy, z 16. i severní Evropy a Británie. Pohyb byl patrně vyvolán sílícím tlakem mongolských nájezdníků.

Romské skupiny byly v Evropě zprvu přijímány kladně. Přispěly k tomu zejména legendy, ve kterých se Romové vykreslovali jako křesťanští kajícíci: protože jejich předkové dočasně opustili víru, musí nyní putovat světem; jejich kováři vyrobili tři hřeby do Kristova kříže, a tak mají nyní trpět apod. Církevní i světská feudální jim zprvu poskytovali ochranné listy, které měly zajistit ochranu od poddaných a vajdům dávaly soudní pravomoc nad jejich lidem. Postupně se však projevil vlažný vztah Romů ke katolické církvi i víře, již mísili s mnohými pohanskými prvky, indickým animismem aj., které převzali od okolních národů na svých cestách.

V Evropě, která čelila nájezdům Osmanských Turků, začala panovat nedůvěra ke snědým [2], kočujícím Romům, kteří by mohli být osmanskými špehy. K ochladnutí vztahů přispěl i

občasný parazitismus, neboť bez držby půdy nebylo možné zajistit obživu početným skupinám; obchod kontrolovaný cechy neumožňoval širší uplatnění romským řemeslníkům. Přirozenou bariérou byla i odlišná mentalita, vzhled a zvyklosti.

V roce 1427 exkomunikoval pařížský arcibiskup Romy z církve za nedodržování křesťanských zásad. Ve Španělsku jsou roku 1492 Romové spolu s Židy a Araby vyháněni v rámci rekoquisty. V následujících letech se usnesl sněm Svaté říše římské národa německého na tom, že Romové mají být vyháněni z celého území. V českých zemích se represe začala šířit až později (v roce 1538 vydali moravské stavy nařízení o výhostu Romů ze země).

V mandátech z let 1545 a 1549 uzákonil český král Ferdinand I. vyhánění Romů a zakázal jim mít u sebe jakoukoliv zbraň, přestože by se v té době nikdo nevydal na cestu bez sekery nebo nože. Poddaní však nejspíš brali často právo do vlastních rukou, a tak v mandátu z roku 1556 zakazuje Ferdinand I. topení romských žen a dětí a nařizuje jejich využití k práci. Mandáty byly vcelku neúčinné vzhledem k tomu, že Romové neměli kam odejít - v sousedních německých zemích platila obdobná nařízení. Represe u nás nedosahovala takové intenzity, a tak tu zůstávali.

1.3 Za vlády Habsburků

Pronásledování na čas zastavila třicetiletá válka. Další zhoršení postavení Romů v českých zemích přinesl konec 17. a první polovina 18. století. V roce 1697 vydal Leopold I. patent, ve kterém prohlásil Romy za „vogelfrey“ - kdokoliv je mohl beztrestně zabít, protože stáli mimo právní ochranu. Na hranicích stát nainstaloval varovné tabule s vyobrazením trestů pro „do Čech se vluzující Cikány“ (byli trestáni za „cikánskou chůzi“ bez ohledu na to, zda se dopustili nějakého dalšího přestupku). Muži byli trestáni oběšením a ženy uřezáním ucha a vymrskáním kolem pranýře s následným vyhnáním za zemské hranice. Často jim také vypalovali znamení R - relegata (vyhoštěna). V případě druhého dopadení byly popravovány i ženy. Jejich děti byly dávány na výchovu do poddanských rodin nebo špitálů. Největší intenzity dosáhlo pronásledování ve 20. letech 18. století [3].

Romské skupiny se pohybovaly v bludných kruzích, neboť do většiny evropských zemích měli vstup zakázaný. Setrvaly na daném území tak dlouho, dokud je nedopadli. V této době vyrostla jak hluboká nedůvěra k majoritní společnosti, tak se ustavila rodová komunita jako pevný, semknutý celek, schopný čelit těžkým podmínkám a útisku. Skupiny musely být

sobestačné, každý člen byl nedílnou a potřebnou součástí celku. Tato vzájemná solidarita a závislost přetrvala následující staletí až dodnes.

Zásadní změnu v přístupu k Romům přinesla až vláda Marie Terezie. V duchu osvícenských reforem zahájila v roce 1761 program asimilace a usazování Romů (měl zabránit jejich nekontrolovanému kočování). Jednotlivé rodiny byli usídlovány v nově budovaných koloniích, tamní obyvatelstvo je nesmělo nazývat jako dosud „Cikáni“, ale „Novomaďaři“ či „novosedláci“. Rodiny měli zakázáno používat romštinu, nosit tradiční oděv a provozovat romská řemesla. Děti mezi 7 až 12 rokem byli dávány na převýchovu do neromských katolických rodin, mladíci odváděni k vojsku. V programu pokračoval Josef II., který roku 1784 rozhodl o usazování Romů na statcích tzv. náboženského fondu (půda odňatá zrušeným klášterům). Tak vzniklo romské osídlení na Moravě v Bohosoudově (Jihlavsko) a v Oslavanech (u Brna). Přes dobrý úmysl panovníků byla asimilace násilná a nepřinesla trvalejší výsledky.

Mnohem důležitější bylo spontánní usídlování romských rodin v jednotlivých obcích. Již v 17. století povolávali někteří šlechtici Romy na svá panství, aby využili jejich služeb jako řemeslníků. Už před rokem 1698 hrabě Ondřej Kounic pozval na své uherskobrodské panství romského kováře Štěpána zvaného Daniel, podobně postupovali např. i Lichněštinové. Vrchnost přitom počítala s tím, že se romští řemeslníci asimilují s většinovou společností, za cenu ochrany se tedy na ně vztahovala určitá asimilační nařízení [4]. Jiné romské rodiny sami toužily po změně životního stylu a hledaly trvalý domov v okolí jihomoravských „gá-džovských“ osad. Přes počáteční nedůvěru se jim podařilo navázat nejprve ekonomické, pak i sousedské vztahy s místními. Děti byly posílány do škol; proces integrace zde pokračoval až do okupace. V Čechách k takovému procesu nedocházelo.

1.4 Za první republiky

Prvorepublikový zákon č. 117/27 Sb. z 15. 7. 1927 o potulných cikánech, iniciovaný agrární stranou, přinesl po soupisu v roce 1928 vydání asi 36 000 tzv. Cikánských legitimací, které měly kočujícím a tulákům sloužit jako průkaz totožnosti. Kočovat a tábořit pak bylo možné pouze v rámci některých rodin na základě kočovnického listu na stanovených územích. Mnohým Romům byly Cikánské legitimace vystavovány i přesto, že již delší dobu žili usedle; důvodem byla nechuť obce udělit domovské právo romským rodinám. I přes zřejmý diskriminační charakter zákona byl tento dávan za příklad na mezinárodních kriminalistických konferencích o řešení tzv. cikánské otázky.

V tehdejší Československu žilo před rokem 1938 asi 70 - 100 000 Romů. Drtivá většina z nich byla usazena na Slovensku, nižší byl počet Romů s domovskou příslušností žijících na Moravě polousazeně nebo usazeně koncentrováni v romských osadách (Oslavany u Brna, Svatobořice, Bohosoudov u Jihlavy, Strážnice atd.), a v Čechách, kde většinou pouze kočovali. Živil se tradičními romskými řemesly a stále častěji také v průmyslu a zemědělství jako příležitostní dělníci a nádeníci, popř. různými druhy podomního obchodu a překupnictví. Na druhé straně v tomto období také vystudovali první romští vysokoškoláci, jako JUDr. Tomáš Holomek roku 1936. Na konci 30. let se počet začal zvyšovat o německé Romy - Sinty, utíkajícími před nacismem.

1.5 Holocaust Romů

Po okupaci začala být na území Protektorátu Čech a Moravy okamžitě aplikována říšskoněmecká rasová nařízení. Podle výnosu z 30. 11. 1939 měli Romové do dvou měsíců zanechat kočování a trvale se usadit. Těm, kteří by příkaz nerespektovali, bylo pohroženo zařazením do kárných pracovních táborů. Ústřední orgán pro řešení tzv. cikánské otázky - generální velitel protektorátní policie - vydal podle říšskoněmeckého vzoru 10. 6. 1942 výnos o potírání tzv. cikánského zlořádu, na jehož základě byl proveden soupis všech „Cikánů, cikánských míšenců nařízení [5] a osob žijících po cikánském způsobu“ a ke dni 1. 8. 1942 byly zřízeny cikánské tábory v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu.

Soupisu se podrobilo celkem 11 860 osob - 5 830 bylo označeno za Cikány a cikánské míšence, 5 108 za osoby žijící po cikánském způsobu (z toho Romů jenom 266) a 948 žijících na volné noze, pobývajících ve vězení, v nemocnicích apod. Na základě soupisu tak bylo podchyceno asi 6 500 etnických Romů a romských míšenců, kterým pak byly odebrány kočovnické listy.

Do táborů měli být umístěni muži starší 18 let, kteří nemohli prokázat zdroj obživy, kočovali nebo se vyhýbali práci. Tábor v Letech, určený pro vězně z českých zemí, se skládal z 50 převozných dřevěných baráček pro letní ubytování 240 vězňů a z jednoho velkého dřevěného baráku na zimu pro 80 vězňů. Kapacita tábora se pak průběžnými přestavbami téměř zdvojnásobila. Podobný tábor na Moravě (v Hodoníně u Kunštátu) sestával ze 3 dřevěných baráků, které mohly pojmout v létě 300 a v zimě 200 osob. Dozorčími byli protektorátní četníci a tábory řídili protektorátní orgány. Vězně dodávali do tábora okresní úřady, které se tak zbavili „problémových“ obyvatel. Romští vězni, v seznamech označovaní vel-

kým písmenem C, pracovali většinou na stavbě silnic. Tábořem v Letech u Písku prošlo za dobu jeho existence (srpen 1942 - květen 1943) celkem 1 308 osob, v Hodoníně u Kunštátu (srpen 1942 - srpen 1943) 1 375 osob. Katastrofální stravovací a hygienické podmínky spolu s nemocemi měly za následek smrt asi jedné čtvrtiny vězňů, další osoby byly deportovány do koncentračního tábora v Osvětimi.

V prosinci 1942 vydal šéf německé policie a SS Heinrich Himmler výnos o deportacích Romů do koncentračního tábora v Osvětimi II. - Birkenau. Z protektorátu Čech a Moravy bylo deportováno celkem 4 495 Romů, z toho 2 195 mužů a 2 340 žen (nejmladšímu bylo 7 dní). Konečnou stanicí deportovaných Romů se stal tábor B - II - e, kontrolovaný ozbrojenými oddíly SS. Práceschopní vězni byli potom převezeni do táborů v Buchenwaldu a Ravensbrücku, zbývajících 2 897 vězňů bylo v noci z 2. na 3. 8. 1944 nahnáno do plynových komor.

Na svobodě bylo ponecháno asi jen 300 Romů, kteří se měli podrobit násilné sterilizaci. Po osvobození se z táborů vrátilo jen 583 bývalých vězňů. Odhadem 90% z předválečné romské populace bylo nacisty zavražděno.

1.6 Za komunismu

Po válce se zcela změnil počet, rozmístění a způsob života Romů v Československu. Na Slovensku začaly živelně vznikat „cikánské kolonie“, které nesly negativní rysy starého způsobu života, nízkého sociálního postavení obyvatel a špatné hospodářské situace spojené s nedostatkem pracovních příležitostí. Proto odtud odcházelo mnoho rodin do Čech, kde doufali najít lepší podmínky. Usazovali se především v pohraničí a průmyslových oblastech severních Čech a Moravy, odkud bylo předtím odsunuto německé obyvatelstvo. Migrace probíhala neorganizovaně, většinou v rámci příbuzensky spjatých rodin, které postupně odcházely do jedné obce či města [6]. Důsledkem je, že 85% Romů žijících v Čechách pochází ze Slovenska. Většina z nich se usídlila v obcích městského typu, zatímco slovenští Romové zůstali koncentrovaní v tzv. „cikánských osadách“.

Po roce 1948 došlo ve vztahu k Romům nejprve k jejich formálnímu zrovnoprávnění (zrušení diskriminačního zákona č.117/27 Sb.), ale společensky zůstali Romové stále na okraji. Od druhé poloviny 50. let přistoupil tehdejší režim k řešení sociálně - kulturních problémů Romů, především v oblasti osvětové práce a odstraňování negramotnosti. Podle vládní kon-

cepci se měli Romové postupně vyrovnat okolí a vplynout do majoritní společnosti. 17. října 1958 byl schválen zákon č. 74/58 Sb. „o trvalém usídlení kočujících osob“. Na jeho základě byl proveden soupis 46 500 osob, z nichž většinu tvořili Romové, které státní orgány usídlily. Tímto tvrdým zásahem byl zlikvidován dosavadní nomádský život Romů. Následnou „převýchovou“ - tradiční romská kultura i romský jazyk byly označeny za přežitek a Romové byli nabádáni k tomu, aby neučili své děti romsky - byla i popřena etnická a kulturní svébytnost Romů.

V této politice pokračovala vláda i v 60. letech. V roce 1965 bylo rozhodnuto o „rozptylu“ romského obyvatelstva. Usnesení bylo plánem na likvidaci nevyhovujících romských osad a „rozptýlení“ jejich obyvatel do vytipovaných obcí a měst, bez ohledu na příbuzenské vazby. Asi 3000 rodin bylo přesídleno v rámci Slovenska a 494 rodin bylo přesídleno do Čech, odkud se ale část rodin opět vrátila na Slovensko. Uvnitř českých zemí se likvidace dotkla 49 „nežádoucích cikánských soustředění“, což znamenalo přesídlení 435 rodin. Na jedné straně tak došlo k likvidaci nejhorších (hygienicky a sociálně) romských osad, na druhé straně k zpretrhání tradičních sociálních vazeb a hodnotového řádu uvnitř romské komunity. Tehdejší režim ovšem zlepšil zdravotnickou a sociální péči.

V důsledku uvolnění v roce 1968 došlo k založení Svazu Cikánů - Romů v ČR a SR. Tato organizace se snažila o udržení a propagaci romské kultury i o řešení sociálních problémů. Na mezinárodní úrovni se aktivně podílela na ustavení Mezinárodní romské unie. V roce 1973 však byla na nátlak státních orgánů zrušena.

Koncepce násilné asimilace se postupně ukázala jako nerealizovatelná. V roce 1973 byla změněna na program tzv. společenské integrace Romů, čímž došlo k určitému uvolnění. K větším změnám došlo až v polovině 80. let, kdy bylo vzácně možné v malých nákladech publikovat v romštině a mohlo se začít hovořit o romské kultuře.

Politika státních orgánů v letech 1945 - 1989 měla dva základní důsledky. Na jedné straně došlo k formálnímu zrovnoprávnění Romů a ke zlepšení jejich materiální situace - životní úrovně a přístupu ke vzdělání. Na straně druhé došlo k přetrhání tradičních vazeb a ke zničení tradičních norem. Romové neměli možnost rozhodovat sami o svém osudu, ale byli pouhým objektem státní politiky.

1.7 Současnost

Od roku 1989 nastalo pro Romy zcela nové období, které přineslo svá pozitiva - možnost společenského uplatnění, i negativa - propad do nezaměstnanosti, zhoršující se veřejné mínění i rasistické projevy.

2 KULTURA A TRADICE

2.1 Společenství

Rodina a širší rodová skupina či velkorodina je pro Romy největší a nejdůležitější hodnotou. Podle italských romistek M. Karpati a R. Sassové „rodina a příbuzenská kolektivita, která uznává společného předka, je základní autoidentifikační jednotkou romského společenství“. Nazývají ji „familija, famelja“ nebo „fajta“, olašští Romové „nipos“ (náš lid). Tvoří ji tři až čtyři generace, rozdělené do pěti až deseti domácností, vedené autoritou nejstaršího člena „phuro“ (starý). Skupina byla součástí širší pospolitosti, jako sídlištní komunita nebo skupina charakteristická určitou tradiční profesí (kotláři - Kalderaři). Jejím zákonům podléhala struktura, vztahy, hierarchie i role členů rodiny, stejně jako pravomoci „vajdy“, jenž stál v jejím čele (jde o přežívající roli rodového náčelníka).

„Vajda“, nebo také „čhibalo, mujal’o, thute“ byl obvykle nejstarší muž skupiny. Funkce se dědila, nebo byl volen radou mužů za své vlastnosti, schopnosti a dosavadní zásluhy. Měl velké pravomoci: rozhodoval, kdy, kam a za jakým cílem bude skupina putovat, jak dlouho se zdrží, kontroloval dodržování vnitřních norem a nepsaných zákonů. Pro ostatní členy byl soudcem, rádcem a knězem: křtil nově narozené děti (přítom dítě jako první uviděl otec, pozdvihnutím ho uznal a přijal za své, pak vajda a až poté ostatní členové rodiny), oddával manželské páry a při pochovávání mrtvého vykonával obřad jménem celé rodiny. Přijímal také do skupiny nové muže, kteří dobrovolně nebo nuceně opustili svou rodinu. V takovém případě byl „uchazeč“ přijat na zkušební období (obvykle šest měsíců), aby se naučil vycházet se všemi členy rodu. Poté se sešla celá skupina k obřadu, při kterém si muž, který měl být adoptovaný a vajda sedli proti sobě na zem, vajda pronesl řeč, ve které upozornil muže na zlé následky, pokud by zneužil ochotu přijímající skupiny, zaklínal ho zimnicí, vyschnutím očí apod. a přítomné vyzval, aby se k němu chovali jako ke kterémukoliv jinému členu skupiny. Potom oba vzali do pravé ruky nádobu s pálenkou a levou položili jeden druhému na pravé rameno a pili, dívajíce se vzájemně do očí, zda neuvidí u druhého falešné myšlenky. Po tomto obřadu se stal adoptovaný i se svou rodinou právoplatným členem skupiny se všemi právy i povinnostmi.

Vnitřní nepsané, ale všemi dodržované zákony byly spolu s autoritou vajdů zárukou řádu uvnitř patriarchální velkorodiny a umožnily jim po staletí přežít i v nedobrych podmínkách. Členové si byly vzájemně povinni poskytovat ochranu a pomoc. Pokud dětem zemřeli rodi-

če, starali se o ně jako o vlastní, stejně tak i o staré a nemocné. Pocit soudržnosti a sounáležitosti, vypěstovaný za staletí společného kočování i útisku ze strany majoritní společnosti, je živý v Romech dodnes, i když se už tradiční organizace rozpadá a u městských obyvatel se o ní nedá hovořit vůbec. Stejně tak stále mají potřebu žít ve větších skupinách, komunikovat, být jejich součástí. U olašských Romů se vyvinul systém, podle kterého měla každá kočující rodina vymezenou oblast pohybu a pravidel svého života, aby nedocházelo k rozporům, zároveň však zůstávali ve vzájemném kontaktu a informovanosti, např. zanechávali po sobě značky jako „tady jsou dobří lidé“, „pozor, zlý pes“ nebo „studánka je tamhle“. Tato schopnost byla důležitá právě v době, kdy byly Romové negramotní a veškeré informace si předávali ústně nebo symbolickými značkami.

Jedním z přežívajících prvků rodového zřízení jsou u olašských Romů i vlastní soudní tribunály – „kris“. Sestávají z vajdů velkých rodin a jsou svolávány podle potřeby, když nejsou dodržovány vnitřní zákony rodu. Hlavou je mujal' o nebo „čačopaskro“ Rom, bezúhonný, spravedlivý starší muž, volený všemi vajdy. Soud rozhoduje o vině a trestu proviněného. Za menší přestupky je možné zaplatit pokutu, velké se trestají dočasným nebo doživotním vyloučením ze skupiny, nejzávažnějším proviněním je zrada druhého olašského Roma nebo celého rodu. Exkomunikovaný Rom je „prasto“ - prokletý, nikdo s ním nesmí hovořit ani mu pomáhat. To se týká i jeho manželky, která zůstane ve své původní fajtě. I např. v případě krevní msty jsou vnitřní skupinové vztahy závaznější než rodinné a manželské (povinnost odvety muži cítí, i když se třeba jedná o bratra či otce vlastní manželky).

Tradiční hodnoty a nepsané normy byly mnohdy v rozporu se zákony majoritní společnosti a bránili integraci Romů.

Zatímco kočovný způsob života olašských Romů vyžadoval vždy přísnější pravidla, v pospolitostech usedlých Romů se nazachovala tak specifická struktura vnitřních společenských vztahů. Společenská izolace Romy v osadách také stmelovala, i když stále zůstávali alespoň částečně hospodářsky závislí na okolním obyvatelstvu (prodej výrobků tradičních řemesel atd.). Žili společně v rodových celcích, v jejichž čele stál vajda, který však měl menší pravomoci než olašský. Důležité postavení měla také čarodějka - „phuri daj“, která byla přirozenou autoritou mezi ženami, uměla léčit a „čarovat“. Postavení žen však bylo v rámci celé pospolitosti velmi nízké. Byly zcela podřízené svým mužům jako hlavám rodiny, nesměly se účastnit jednání a oslav mužů ani některých obřadů (např. vartování u mrtvého). Většina z nich zůstala negramotná. V 50. až 80. letech byl na Slovensku v osadě také ofici-

ální romský předseda nebo důvěrník, který tvořil spojkou s národním výborem obce. Ne všichni členové osady mu však věřili, neboť se obávali, že o nich vynáší důvěrné zprávy a informace o trestných činech. V rámci osad existovali i určité sociální rozdíly - nejhudší byly rodiny, jejichž členové neměli trvalé zaměstnání a často žili jen příživnickým způsobem života, zatímco hudebníci, oblíbení u okolních obyvatel, měli značné zisky a začali se vydělovat oblečením, bydlením a někteří z nich i povýšeným chováním. Struktura společných vztahů usedlých Romů nebyla tedy určována tolik rodovým zřízením jako u kočujících olašských, vycházela spíše z příbuzenských vazeb, sociálního statusu (dobří Romové - „láchve Roma“ a nedobří - „degeša“) nebo územního principu (horní a dolní konec osady).

Příbuzenství, rod a širší rodové vztahy mají u Romů tedy mnohem více sociálně-společensko-ekonomických funkcí, než je tomu v neromském prostředí. Společné bydlení, stravování ze společných zásob získaných společnou prací je také pozůstatkem patriarchální velkorodiny. Společné kočování i odmítání ze strany majoritní společnosti vytvořilo po letech v Romech velký pocit sounáležitosti a solidarity uvnitř komunity i v rámci jednotlivých skupin - čím více byly odděleny od okolní společnosti, tím více byli na sobě závislí. Velkorodina byla i prostředkem uchovávání tradičních zvyklostí, obřadů a norem chování, které se dlouho nepřenášely jinak než ústně. Proto v 50. letech, po nuceném usazení kočujících Romů a násilné asimilaci, došlo postupně k rozpadu velkorodin a rozbití osad, a tím i k rozkladu duchovního, morálního, právního a hodnotového systému romské kultury.

2.2 Rodina

Tradiční romskou velkorodinu, která žila a bydlela společně, tvořila mužská část - otec, jeho bratři, ženatí synové a jejich děti; ženská - manželka otce, tedy matka, její svobodné dcery, švagrové a snachy. Někdy s nimi žili i děda s babičkou či strýc a teta.

Autorita náležela mužům. Postavení otce bylo vyjimečné, dokonce i tehdy, když se neřídil vnitřními normami společenství.

V romské rodině měli muž a žena rozdílnou roli. Žena se měla starat o rodinu a byla k tomu vychována. Její povinností bylo zabezpečit chod domácnosti, vychovávat děti a poslouchat svého muže. Měla často ekonomicky důležitější roli, protože musela zabezpečit přežití rodiny - obstarat jídlo a pití, oblečení. To získávala jakýmkoli způsobem. Většinou za práci pro gádže - sedláky (jako vymazávání pecí a práce na poli), či sběrem lesních plodů nebo žebřá-

ním. Muž byl zase hlavou rodiny uvnitř i navenek. Byl nositelem a ochráncem její prestiže, rozhodoval a nesl zodpovědnost. Práce muže byla většinou příležitostná, takže trávil čas sháněním zakázek, udržováním dobrých vztahů s příbuznými a přáteli, urovnáváním svárů mezi rodinami apod.

V rámci romské rodiny se všichni členové navzájem podporovali a pomáhali si. Svobodní byli vzácností. Ti zůstávali u rodičů, sirotků se ujímala jiná rodina. Staří lidé nebyly vyloučeni ze života rodiny, ale byly velice váženy a opatrovány. Pro Romy je nemyslitelné dát rodiče do domova důchodců nebo děti do dětského domova. Někdy dokonce romští rodiče odmítají poslat děti do internátu, kde by byly bez dozoru a pomoci rodiny. Charakteristické je i to, že Romové mezi sebe přijmou každého, i „gadže“, který je má rád nebo jejich pomoc potřebuje.

Děti byly vychovávány v prostředí několika generací. Měly velkou volnost a dospělí nedrželi před nimi žádné tajnosti. Nežily tedy ve vlastním, bezstarostném světě dětství, ale brzy subjektivně dospívaly. Také byly brzy vedeny k samostatnosti: starali se mladší děti, děvčata pomáhala s vařením a chodem domácnosti. Chlapci pomáhali otci s řemeslem, které pak po něm většinou převzali.

Staří lidé, především muži, jsou u Romů ve velké vážnosti pro výchovu dětí, životní zkušenosti a moudrost a je jim prokazována úcta. Obyvatelé osad se k nim chodili radit ve vážných životních situacích. Staré ženy zastávaly funkci „čarodějnic“, nejschopnější provádět různé magické úkony a kouzla.

Romové považují za své blízké příbuzné všechny - strýce, tety, bratrance, sestřenice, synovce, neteře, tchány, tchýně, švagry či švagrové, romština má výrazy i pro děti sestřenic a bratřanců. Žijí pohromadě v jedné osadě nebo městské čtvrti, pojí je kromě příbuzenství i vzájemná solidarita a rodinné tradice.

Zatímco od okolní společnosti byly Romové odděleny, uvnitř své rodiny byli na sobě velmi závislí. Rodina byla zdrojem obživy a ochrany, chlapci se v ní učili řemeslu, dívky starat se o manžela a děti, problémy řešili všichni společně. Se svou rodinou se proto velmi identifikovali. Největším trestem bylo pro Roma vyhnání z rodiny, neboť tím ztratil veškeré sociální i lidské jistoty. Takový jedinec, kterého nemusela následovat ani jeho žena, neměl v okolním světě mnoho šancí na slušný život a přežití.

2.3 Svatba

Romové uzavírali sňatky velmi mladí, dívkám bylo okolo 15 a chlapcům okolo 17 let, šlo především o sňatky uvnitř rodu. Partnera vybírali mladým rodiče, většinou otec. Neuzavírali tedy sňatky z romantické lásky, ale podřídili se vůli rodičů. Úkolem dcery bylo uzavřít dobré manželství, které zároveň spojí dvě rodiny a tím zvýší jejich prestiž. Proto se mohly sňatky uzavírat jen mezi rodinami, které byly materiálně na stejné úrovni a jejichž otcové byli v přátelském vztahu. Pokud se do sebe mladí Romové zamilovali proti vůli rodičů, přineslo to s sebou konflikty mezi rodinami. Když spolu strávili noc, nezbylo než svatbu uskutečnit, rodiny jim nakonec odpustili, nicméně je předtím museli veřejně potrestat na výstrahu ostatním. Vyloučení z komunity, nejhorší trest pro Roma, bylo spojováno pouze s incestem.

Po dohodě otců se v některých zemích uskutečňoval zasnubní obřad - „mangavipen“. V doprovodu rodičů a před očima svědků si mladí slíbili věrnost až do smrti. Vajda, nejčastější obřadník, jim zavázal ruce šátkem a do dlaní nalil víno nebo pálenku, které oni vypili. Dnes většinou jen překříží ruce bez zavazování, vypijí obsah partnerova poháru a políbí se. Od té chvíle jsou pro Romskou komunitu manželé, kteří mohou spolu žít a plodit děti. Církevní nebo občanskou svatbu uzavírali až po několika letech, to už spolu také měli jedno nebo dvě děti.

Svatby byly strojeny velmi bohatě. V kontrastu s chudobou života se slavnosti odehrávaly jako reprezentativní, bohatě, nespoutaně. Otázkou hrdosti bylo, aby se na svatbu jelo v kočáře nebo na koni, a to velkým obloukem přes vesnici či město. Sňatek se uzavíral nejčastěji církevní, protože pro občanský většinou mladí nedosahovali věkové hranice.

Svatební hostina se připravovala několik dní předem. Jídlo bylo velmi vybrané. Výbavu nevěsty vystavila rodina před svatebním domem (v některých zemích i uvnitř), také se vystavovaly dary od blízkých. Obhazovali ji zrním kvůli zajištění plodnosti. Nevěsta měla dříve červené, nyní spíš bílé šaty se zlatým zdobením. Oblékaly ji ženy z nejbližší rodiny. V některých oblastech jí dávaly na tvář zlatý prášek jako ochranu proti démonům. Věnc a závoj symbolizovaly panenství. Oblečená nevěsta si pak stoupla na odív ve dveřích domu nebo před domem.

Obřad začal tím, že si ženichova družina vyšla pro nevěstu. Rodina nevěsty jim někdy zahradila cestu; vyjednávání a smlouvání patřilo k rituálu. Nevěsta se rozloučila s rodičovským domem. Její bratři ji vyvedli (jako znamení, že budou její ochranou během manželství), měla

skloněnou hlavu a závoj (aby neviděla cestu nazpátek), a za symbolické výkupné byla předána ženichovi. Když nevěsta vstupovala do ženichova domu, nastavila jí žena zrcadlo (jako znamení, že končí čas krášení) a na hlavu dala síto jako symbol plodnosti. Po překročení prahu ženich nevěstě stoupl na nohy, aby mu byla poslušná. Ona políbila členy rodiny - že je bude ctít. Ženich pak odhalil závoj (v mnoha případech až teď spatřil její tvář) a uvedl ke stolu, čímž se stala členem rodiny. Následovala hostina. Muži seděli zvlášť a ženy s dětmi zvlášť. Zatímco ostatní tančili, manželé seděli za stolem; v některých zemích tančili pouze příslušníci rodin před sedícími novomanželi, jinde mohli tančit všichni, v Turecku si zase najímali břišní tanečnice. Někde také probíhala dražba nevěsty - za peníze nebo věcné dary.

2.4 Manželství

Mladí novomanželé zprvu bydleli u rodičů ženicha nebo nevěsty, zeť (nebo syn) odevzdával peníze matce. Otec uváděl mladíka do společnosti dospělých a stál při tom, když se z něj stával muž a hlava rodiny. Novomanželka byla zpočátku k ruce své tchýni a nesměla přitom udělat ostudu rodině, ze které pocházela. Tchýně jí učila vařit jídla, jak na ně byl její syn zvyklý. Od snachy se vyžadovalo, aby byla čistotná. Toto období bylo pro ni těžké, když se však osvědčila a porodila dítě, přijala ji rodina muže jako plnohodnotného člena. Takové soužití dovršovalo výchovu a kompenzovalo včasné sňatky a rodičovství. Teprve až když se mladá rodina stabilizovala, zařídila si vlastní příbytek a osamostatnila se.

Podmínky, v kterých Romové dříve žili, způsobily silnou snahu po „zachování rodu“. Říkali, že „žena je jako strom, který má rodit téměř každým rokem“. Prestiž rodiny rostla tedy s počtem dětí, především chlapců. Jak praví romské přísloví „O čhave hin zor“ - „V chlapcích je síla.“ Proto si novomanželé přáli mít jako prvorozené dítě chlapce, i když žena většinou tajně doufala, že to bude dcera, která jí bude pomoci v domácích pracích. Každé další dítě pak bylo vřele vítáno.

Největším trestem byla pro romskou ženu neplodnost, protože pak nemohla naplnit svou životní roli - být dobrou manželkou a matkou. Muž ji mohl v takovém případě opustit. Protože neplodnost byla považována za trest, který byl na ženu uvalen, byla taková žena opovrhovaná. Pomocí různých kouzel však Romové usilovali o odstranění neplodnosti. Měla například jíst byliny utržené na hrobě ženy, jenž při porodu zemřela na horečku omladnic. Jindy jí manžel vdechl obsah vejce do úst. Ženy také věřily v sílu úplňku a jedly byliny natrhané o půlnoci při jeho svitu. S touhou po potomcích souvisela i neexistence potratů.

Když si byla žena jistá, že je těhotná, oznámila to nejprve ženám v rodině a pak teprve svému manželovi. Protože Romové věří v možnost přenosu negativních vlastností na plod, musela se žena v jiném stavu začít řídit přísnými pravidly. Například se nesměla dívat na tělesně postižené lidi, na ošklivá a magicky zneužitelná zvířata, jako např. plazy, na zesnulého apod. (aby dítě mělo pěknou tvář), naopak měla zpívat, aby bylo veselé atd.

Žena do poslední chvíle pracovala; když přišel čas porodu, manžel vyburcoval sousedy a zavolal porodní bábu. Ta měla kromě porodnické funkce i magickou. Před ustřižením a zavázáním pupeční šňůry dala rodičce kouzelný nápoj proti démonům, aby do novorozence nevskočili. Někdy proti nim také zapalovala před domem či stanem oheň. Obávané byly duše matek zemřelých při porodu nebo žen, které porodily mrtvé dítě a nyní si chodily vybírat dítě jiné. Obranou byly různé předměty v postýlce pod peřinkou a červená stužka na zápěstí dítěte. Toto období trvalo jen do oficiálního křtu, po němž už zlé síly děťátku ublížit nemohly.

Dítěti bylo dáno oficiální jméno (zapsané do matriky a užívané ve styku s neromským světem) a přezdívka - „anav“, kterou bylo nazýváno v romské komunitě. Vycházela většinou z charakteristických rysů nebo vlastností člověka („Thulo“ - tlustý, „Bakro“ - beran) a sloužila jako ochrana k zakrytí identity před majoritní společností i zlými silami.

Budoucnost dítěte se předpovídala podle dne (šťastná sobota) a doby narození (západ slunce - krátký život). Dívka se světlejší pletí byla považována za krásnou, přezdívka „husa“, vyjadřující bělost, byla lichotivá. Naopak pleť tmavší, než bylo v dané komunitě obvyklé, nezvěštovala dobrý osud.

Výchovu měla na starosti matka, ale podíleli se na ní i ostatní členové velkorodiny. Romské děti vyrůstaly obklopeny třemi, někdy čtyřmi generacemi v soudržném společenství, které bylo uzavřené okolnímu světu.

Láska mezi mužem a ženou, stejně jako k dětem i své široké rodině, patřila tradičně k největším hodnotám v životě Romů.

Nevěra byla důvodem pro opuštění manželky. Pokud ji muž neopustil, musel ji alespoň veřejně potrestat - ostříhat vlasy, zbit apod. Mužská nevěra naopak nebyla zatracovaná, ale zvyšovala jeho prestiž. Manželky se jí někdy i chlubily.

2.5 Pohřeb

S odchodem člověka z pozemského světa se pojilo nejvíc pověr a obřadů. Rozšířená víra, že mrtví („mulo“ - je to výraz i pro strašidlo) se mohou vracet, např. pomstít se někomu, kdo mu ublížil, zůstal něco dlužen, nesplnil slib, nebo proto, že se jim stýská, muž za ženou, matka k malému dítěti atd., dala vzniknout řadě obřadů, které mají zabránit jejich návratu. Do rakve nebožtík dostává řadu dáreků, aby se mu v posmrtném životě líbilo: muži fajfku (dnes cigarety), láhev s alkoholem, peníze, hudební nástroj, nařadí atd., žena zemřelá před porodem plenky a košilku pro dítě. Někdy příbuzní i ničili veškerý majetek zemřelého, aby ho nevyžadoval na tom, komu pak byl svěřen.

Protože duše zůstávala až do pohřbu v těle, u mrtvého se vartovalo - držela stráž po tři dny a noci [7]. Vartovali výhradně muži z příbuzenstva a přátel, byla to příležitost ke vzpomínání na mrtvého, vyprávění strašidelných historek a anekdot, pití alkoholu a hraní karet. Nikdo se však nesměl opít, zpívat a tančit. Při vynášení truhly z domu se s ní muselo třikrát zaklepat na práh - duše zemřelého konečně odešla a už se nevracela domů.

S mrtvým se loučil většinou nejoblíbenější člen jeho rodiny. Při pohřbu se hlasitě a teatrálně naříkalo, aby mrtvý neřekl, že jim na něm nezáleželo.

Smutek měla rodina udržovat po celý rok. Vdova a dcery zemřelého si ostříhaly vlasy, chodily v černém a neúčastnily se zábav a svateb.

Ve výročí a církevní svátky se připravovalo jídlo i pro zemřelého a na hrob se kromě květin dávaly i potraviny nebo alkohol.

2.6 Náboženství

Matričně se Romové vždy hlásili k té církvi, která v prostředí, v němž žili, převažovala. U nás to je v drtivé většině církev římsko - katolická. Jsou k ní mimo jiné přitahováni i formou bohoslužeb, která je blízká jejich mentalitě - honosné obřady, hudební doprovod, pestré ceremonie a barvy katolického kostela. Jejich vztah k církvi je ale spíš formální. Účastní se nedělních bohoslužeb, pokud nejsou příliš pozdě a žena stihne navařit, slaví první svaté přijímání a církevní sňatek (bez něj většina farářů odmítá pokřtít jejich děti), tím však jejich angažovanost končí. Bývají proto většinou faráři káráni za příliš mělkou víru.

Z katolictví převzali Romové spíše vnější prvky, které vyhovovali jejich představám nebo jim poskytovali určité výhody. Např. křest chápali jako symbolickou očistu po porodu, ochranu proti zlým duchům i prostředek začlenění do celistvosti komunity [8]. Z tradičních katolických svátků převzali tři, které přetvořili podle svých představ: Velikonoce, Vánoce a Matku Boží.

Křesťanský význam Velikonoc Romové dostatečně neznali. Slavili je především jako svátky jara a nového života. Do svých domů nosili zelené větve a květiny, mladé dívky se jimi někdy i zdobily. Do kostela chodili „světit paschu“, obřadní pečivo - koláče, vejce, slaninu a šunku, kterou pak doma otec rozdělil všem členům rodiny. Oba hlavní dny Velikonoc Romové z celé osady zpívali a tancovali před domy v doprovodu vlastní muziky, jedli a pili. Podobné to bylo i s Vánocemi [9]. Na Štědrý večer se rodina shromáždila okolo stolu nebo na zemi, vešel nejstarší muž a vinšoval všem zdraví, štěstí, hodně peněz a dětí a aby příští rok byl lepší než předešlý. Napili se společně pálenky a teprve pak začali jíst a pít. Část mladíků chodila „vinšovat po gadžech“ a hrát jim k večeři. Veselí pokračovalo až do Štěpána. Na Silvestra a Nový rok se pak provozovali různé pověrečné úkony. Svátek Matky Boží na konci srpna, v nejteplejším období léta, slavili Romové venku před svými domy celé dva dny i noci. Pozvali své příbuzné a přátele z okolních osad a okolí a oslavovali soudržnost rodin i radost z léta.

V kontrastu s tím se dnes mnoho Romů zapojuje i do evangelikálních letničních a charismatických sborů, které je přitahují důrazem na emoce, prostorem pro hudební (nejen verbální) komunikaci a menším důrazem na text a schopnost číst a psát než v tradičních církvích.

Bůh se v romštině nazývá o Del, o Devel nebo o Dil. Romové si ho představují jako velikého, dobrého ducha; nejvyšší bytost, která stvořila svět a řídí osudy všech lidí. Kromě toho věří, někdy možná nevědomě, v existenci různých dobrých a zlých sil. K Bohu měli vždy rodinný, přátelský poměr, strach z Boha příliš neznali (báli se d'áblů, různých nadpřirozených sil a některých zvířat). Dávali mu různé přívlastky (dobrý, velký..) a někdy o něm hovořili i ve zdobnělinách - božíček aj. Zároveň vnímali Boha i jako původce hněvu, trestu a pomsty. Krista chápali spíš jako vyjímečného člověka, který přišel očistit svět.

Romové uctívají i svatou Kláru (někdy je nazývána také Kálí Sára), jež byla podle tradice romskou služkou u tet Ježíše Krista. Je patronkou Romů; v St. Maries - de - la - Mer ve Francii každoročně v květnu putují procesí nesoucí její figurínu [10].

V lidovém náboženství se zachovala řada animistických prvků a pověr. Dnes provádějí Romové některé zvyky již automaticky, aniž by si uvědomovali jejich původní magický význam.

Romové věřili v různé dobré a zlé síly (d'ábli), které jim mohou škodit nebo pomáhat, zosobňovali přírodu kolem sebe, slunce, měsíc, zemi, žába je symbolem vodního živlu atd. V některých oblastech Romové oblečení do sukének ze zelených větví tančí tanec na přivolání deště.

Velmi rozšířená je mezi Romy magie, kterou většinou provozují staré ženy - „bosorky“. Mnoho takových úkonů bylo zaměřených na získání lásky druhého. Muži, kterého chtěla žena získat, se měla do jídla přimíchat voda, kterou se žena umyla, kůže z palců na nohou, menstruační krev, mateřské mléko apod. Pokud prostředek zabral, muselo se kouzlo po čase opakovat, aby nezmizelo. Věřili, že je možné i kouzlo opět zrušit a zbavit muže lásky. Magie byla také nástrojem pomsty s cílem způsobit někomu neštěstí, nemoc nebo smrt. „Bosorka“ např. chytila živou žabu, sešila jí nití oči a položila v krabici doma u sebe nebo v domě osoby, která tak měla oslepnout. Jindy rozkrojila rohlík, namazala ho máslem a položila na místě, kde je největší slunce. Rohlík postupem času rozežrali mravenci a shnil, stejně tak se měly člověku, proti kterému bylo kouzlo namířeno, otevřít po celém těle rány a v bolestech zemřel. „Bosorky“ často používaly malé figurky d'áblíků, které měly zvýšit účinnou kouzla nebo vyvolat úlek a strach.

Hádání z ruky bylo vždy výsadou romských žen. Vycházelo ze starého vědění, předávaného z generace na generaci. Zároveň ale ženy improvizovaly a vycházely z reakcí klienta, z nichž často vyčetly víc než z ruky. Věštění bylo častou formou obživy [11].

V tradičním způsobu života Romů měly velký význam pověry. Pojily především s těhotenstvím (romská těhotná žena musela například dostat každé jídlo, které uviděla a měla na ně chuť, jinak by potratila) a smrtí (vartování u zemřelého). Tradičně se věřilo v ochrannou moc červené barvy (červené stužky na zápěstí dosud nepokřtěných nemluvňat) a amuletů. Pověrečné prvky obsahuje i lidové léčitelství, založené jinak i na poznání přírody a zkušenostech.

Často se používalo také zaklínání, pronášené i několikrát denně v běžné hovorové řeči. Mezi nejčastější formule patřilo „ať oslepnu, ať mě hrom porazí“ nebo „ať umře moje máma,

jestli jsem neřekl pravdu“. Dnes je většina Romů stále používá, ovšem už bez víry v jejich působení.

2.7 Způsob bydlení

V době nomádkého života Romů šlo o to mít alespoň nějaký přístřešek nad hlavou, kde by se schovali před nepřízní počasí a kde by měli zázemí pro ženy, děti a staré lidi.

Přenosný stan - „šátre“ byl jednoduchý přístřešek (používal se až do 20. let minulého století a místy ještě krátce po 2. světové válce). Vůz - „vurdona“ byl typ zemědělského vozu, žebřinový nebo deskový s plně dřevěnými postranicemi, kupovaný jako starší od sedláků. Romové si na něj zhotovili konstrukci z větví, na kterou připevnili nepromokavou plachtu nebo rohož. Vůz táhl kůň, kterého Romové brali jako přítele a bratra, koňské maso proto nikdy nejedli. Během jízdy ležely uvnitř v peřinách ženy, děti a starší lidé, muži se střídali na kozlíku a v chůzi podél vozu. Během nocování a táboření spali ti, kteří se do vozu už nevešli, kolem ohně nebo pod vozem; při špatném počasí si navíc stavěli jednoduché přístřešky z větví, dřevěných desek nebo celty.

Později začali Romové používat i maringotky, tažené párem koní nebo malým traktorem. Získávali je většinou od cirkusáků, brusičů nebo jiných pohyblivých opravářů. Zvenčí měli maringotky zdobené vyřezáváním a barevnými ornamenty, každý kus byl originální. Uvnitř bylo jen nezákladnější vybavení: postel (často skládací), otománek, stůl, lavice či židle a kamínka s komínem vyvedeným ze střechy. Na zdech pomalovaných barevnými vzory visely rodinné fotografie a obrázky svatých, v oknech barevné záclonky. V současnosti jsou navíc romské maringotky nebo karavany vybavené i elektřinou a tedy také lampou, radiem, televizí nebo magnetofonem, případně i ledničkou.

Romové s těmito příbytky kočovali z místa na místo; některé názvy jako „Cigánský les“, „Cigánská hůrka“ apod. připomínají častěji nebo pravidelně navštěvované lokality a zimoviště. Kočovné období skončilo v ČSSR nuceným usazením v roce 1959 na základě zákona „o trvalém usídlení kočujících osob“ č.74/1958 Sb. Kola vozů byla demontována, ale i tak v nich Romové bydleli ještě nějakou dobu po soupisu. Některé rodiny byly také dočasně umístěny do vyřazených železničních vagónů.

Odlišný způsob života a bydlení provázel Romy usedlé. Poprvé byly v Českých zemích Romové usazeni za vlády Marie Terezie a Josefa II. Hlavně v oblasti jižní Moravy jako Osla-

vany, Svatobořice, Uherský Brod, Strážnice aj. Většina z nich pak byla bohužel vyvražděna během 2. světové války (v koncentračním táboře Osvětim II. - Březinka).

Během omezování kočovného života Romů začali vznikat na okrajích měst a vesnic „cikánské osady“ a „tábory“, většinou mimo intravilán, jeden až tři kilometry od zástavby.

Mezi prvními usazenými Romy byli hudebníci. Často hráli na panských zábavách i rodinných oslavách obyčejných obyvatel, kteří si je proto oblíbili. Další byli řemeslníci, kteří si získali společenské postavení díky své zručnosti. Někteří z nich byli obecními kováři, další hledali místo se zdrojem hlíny pro výrobu „valků“, nepálených cihel nebo proutí na košíky a dřevo na koryta. Ti, kteří se zabývali příležitostnými pracemi nebo žebrotou, krádežemi a věštěním, se usazovali poblíž bohatých měst a vesnic. Záleželo také na tom, aby v blízkosti osady byla voda, les, silnice a materiál na stavbu přístřeší. Romové se vyhýbali hřbitovům, popravštím a márnícím ze strachu před duchy zemřelých.

Osady byly zakládány bez jakéhokoliv územního plánu, přesto v nich Romové zachovávali alespoň podvědomě určitý řád. Každá osada měla hlavní uličku nebo prostranství, kde se odehrávala většina společenského života. Jinak byly domy stavěny nepravidelně, nové se „lepily“ na staré, jiné se bouraly nebo přestavovaly.

Nejjednodušším obydlím usedlých nebo polousedlých Romů byla zemnice (na východním Slovensku používaná ještě v 70. letech). Budovali ji ve svahu, do kterého vyhloubili prostor zhruba 2 x 2 m. V přední části zarazili vidlicovitou větev, jež nesla větev další, horizontálně zasazenou do svahu. Boky pak vyplnili větvemi. Kostra byla pokrytá proutím, slámou nebo drny. Vchod do zemnice tvořil rám s dveřmi nebo jen otvor zakrytý plachtou či rohoží. Vnitřní prostor, vyplněný slámou, dekami a kusy hadrů sloužil k nocování. V zimě se u vchodu udržovalo ohniště. U jiného typu, polozemnice, nesahala střecha až k zemi, ale byla na zděné, kamenné nebo dřevěné zídce. Protože spodní část polozemnice byla 40 – 60 m pod zemí, vcházelo se do ní po schůdkách. Po obou stranách dveří bývala ještě dvě různě velká okna.

Nejtypičtějším domkem v romské osadě byl ale dům jednoprostorový, také zvaný „koliba“ nebo „kher“. Romové si jej stavěli sami, bez základů a plánů. Čtvercový nebo obdélníkový půdorys (asi jen 2 x 2,5 - 3 m) vyznačili na zemi pomocí kolíků spojených provazem. Jako materiál používali to, co bylo právě po ruce - dřevo, kámen nebo „valky“, nepálené cihly z bláta a slámy. Kladli je přímo na zem, další řady na ně někdy i bez vázání nebo bez malty,

stěny nebyvaly vyšší než dva metry. Sedlová střecha měla většinou nevyplněný štít, místy byla pokryta i jen kusy plechu z vyklepaných sudů nebo na desky natlučeným térovým papírem. Interiér domku byl zpravidla velmi chudý. Bydlelo v něm až i deset lidí pohromadě; místnost byla přitom špatně větraná a málo osvětlená. Podlahu tvořila udusaná hlína. Stěny zevnitř pouze omazané hlínou pokrýval do výše asi jednoho metru pokrýval barevný podlahový papír nebo plakát. Nikdy na nich nechyběly obrazy Panny Marie a svatých, zarámované fotografie rodinných příslušníků nebo i státníků, znaky KSČ apod. Romové zdobily své stěny sytými barvami a malbami ornamentů okolo soklů a trámů. Dveře zasazené do ostění obvykle neměly práh, prostor pro okno byl někdy vyplněn neotvíratelnou skleněnou tabulí nebo lepenkou. Jediným kusem nábytku byla široká postel, na které spali rodiče a nejmenší děti, ostatní spali na zemi na dekách, slámě nebo hadrech. Kromě postele mívali i stůl nebo poličku, vyjímečně i lavici nebo židli. Oděvy se sušily přehozené na bidlech nebo na šnůrách natažených pod stropem. Většina domků neměla komín, trouba od kamen byla vyvedena ven otvorem proraženým ve zdi. I nádobí měli jen pár kousků: jeden nebo dva talíře a lžíce, dva hrnce na vaření a jednu společnou velkou mísu na jídlo.

Stavěli se také domy dvouprostorové (kuchyňka a jizba) s otvíratelnými okny, vyplněným štítem a vyššími stěnami nebo víceprostorové, které se od neromských rodinných domků lišili jen neomítnutou fasádou, vnitřní dispozicí a funkčností místností.

Ve výzdobě exteriéru i interiéru domů se vždy projevovala romská záliba v pestrých barvách - červená, sytě růžová, žlutá a tyrkysově zelená u záclon a jiných textilií, sytě modrá, růžová a jasně zelená se vzory jiných barev ve výmalbě stěn.

Protože prostor vnitřní prostor domů byl nevyhovující, trávili Romové většinu dne venku. Na „uličkách“ vařili, jedli, pracovali, hráli karty atd. Na šnůrách natažených mezi domy se sušilo prádlo, neustále tu pobíhaly a křičely děti. Tento styl života souvisel i s potřebou Romů se sdružovat a strachem z nadpřirozených sil a duší zemřelých.

Hygiena osad byla na velmi nízké úrovni. Protože domy stály někdy na podmáčené louce, byla osada od jara do podzimu ponořená do bláta; často jediná studna měla vodu závadnou; málokdy byl zaveden elektrický proud, takže obyvatelé osady postrádali světlo, teplo, televizi, radio apod. Chyběly záchody, obyvatelé se příliš nepřevlékali ani nemyli, takže se tu rychle šířily různé nakažlivé nemoci. Silnější vítr, déšť nebo sníh snadno urazil kus zdi nebo střechy domů. Některé osady byly také zcela odříznuté od obchodů, školy a lékaře.

V 50. letech začalo mnoho Romů slovenské osady, kde byli odříznuti od společnosti, pracovních příležitostí a příliš nahuštění, odcházet do Čech, kde doufali najít lepší bydlení, přivydělat si a zlepšit své společenské postavení. Migranti tím byli vytrženi ze svého historického, kulturního a regionálního kontextu. V důsledku nutného přizpůsobování se majoritní společnosti pak Romové ztratili mnoho ze svých tradičních hodnot a zvyků.

2.8 Jídlo

Způsob stravování byl odlišný u Romů kočujících a usedlých. Narozdíl od řemeslníků, kteří si mohli za výdělek jídlo koupit, byli olašští Romové na svých cestách odkázáni na to, co jim kdo daroval nebo co ukradli. Většinou to byla slepice, kterou romské ženy vylákaly k sobě sypaním zrní nebo chytli na „udičku“ (provázek s háčkem s vnaidlem), zadusily a schovaly do kapsy pod svou širokou sukni - vypadaly tak jako těhotné a nikdo nic nezpozoroval. Slepici pak upekly v kotlíku na ohni nebo vykuchanou, obalenou i s peřím mazlavou hlínou přímo v ohništi. Velkou pochoutkou byli také ježci. Protože Romky vařily venku na otevřeném ohništi, nepřipravovaly moučná aj. jídla, nanejvýš placky a brambory.

Romové, zvyklí žít „ze dne na den“, si nedělali starosti o zítřek a neplánovali vzdálenější budoucnost. Jejich přáním bylo žít, a ještě k tomu mít malý domek, svoji rodinu, mít co jíst a pít. Tento přístup se projevoval i ve vztahu k hospodaření. V době výplat, dobírek a záloh byly „tučné dny“, kdy ženy nakoupily různé druhy jídla i lihovin a rodina slavila několik dní spolu s přáteli výplatu. Po zbytek měsíce pak byly „dny hubené“ - rodina byla opět bez prostředků a mnohdy se zadlužila až do další výplaty.

Romské ženy nebyly zvyklé připravovat pravidelně tři jídla denně - snídani, oběd a večeři. Obvykle vařily jen jednou za den, někdy ani to ne. S přípravou pokrmu začaly, až když byli členové rodiny skutečně hladoví, bez ohledu na hodinu. Jídla pak navařily dost i na víc dní dopředu [12].

Jídelníček byl poměrně jednotvárný a chudý. Většina jídel se upravovala vařením, smažením a pečením až v poslední době. Nejčastěji se vařilo maso a polévky. Maso získávaly romské ženy, na nichž ležela starost o výživu rodiny, trojím způsobem: koupí v obchodě, krádeží nebo koupí podřadnějšího masa na jatkách. Někdy vyhrabávaly i zdechliny [13]. Nejoblíbenější maso bylo vepřové, oproti tomu drůbež a ryby neměli téměř nikdy. Maso se vařilo po velkých kusech, potom se krájelo nebo trhlo rukou na kusy, bez příloh nebo jen s chlebem.

Až později ho začali opékat pokrájené na malé kousky na pekáči. Hlavní přílohou byly brambory, které využívaly i k přípravě placek a kaší. Od Slováků Romové přejali oblíbené halušky, připravované s masem, zelím, tvarohem nebo slaninou. Pro nejchudší rodiny byla typická vodová polévka s kusy zeleniny nebo masa a brambor. Nudle si Romky vyráběly samy. Jako omastek používaly sádlo nebo umělý tuk, který si mazaly i na chleba; máslo a vejce začali jíst až později. Romské ženy neznaly zápražky na zahuštění polévek a omáček, pokrmy byly tedy vodové, ochucené nanejvýš paprikou.

O slavnostních příležitostech, jako svátky, svatby nebo křtiny, připravovaly zelné listy plněné mletým masem, zvané „holubki“, střeva plněná bramborami nebo mletým masem - „goja“ a pekly různé druhy moučníků - „piškot“.

Tato jídla se stále opakovala. Nedostatek mléka, zeleniny, rostlinných tuků, pečených jídel a domácích moučníků i nepravidelnost ve stravě se negativně projevovala především u dětí. Romky je kojily často až do tří let nebo déle (pro časté těhotenství měly dostatek mléka, ušetřily tím i na stravě). Neznaly speciální dětskou stravu, čtyřleté děti jedly stejné pokrmy jako dospělí, často s rodiči i kouřily a pily alkoholické nápoje. Procento kojenecké úmrtnosti bylo proto vysoké.

V současnosti se mnohé návyky změnily. Způsob stravování je u některých rodin téměř komfortní. Nákladnost především masitých pokrmů a konzumace sladkostí způsobila u některých Romů (převážně ve městech) nadváhu.

2.9 Odívání

Romové si oděvy sami nevyráběli, ale získávali starší kusy oblečení od okolního obyvatelstva, nebo si nechávali šaty šít. Během let, díky odlišné mentalitě i izolovanosti od okolního obyvatelstva se vyvinul charakteristický oděv Romů.

Nejdéle se dochoval u Romů olašských. U žen lze hovořit téměř o „cikánském kroji“ – dlouhá či delší nabíraná sukně s poschod'ovitými volány a velkou kapsou, do které se dávaly karty, cigarety, peníze nebo i slepice („cocha“), v pasu zavázaná na šňůrku nebo nabraná do gumy. Bluzka („vizitka, gad“) s dlouhým rukávem nabraným do manžety, stejně jako sukně barevná a pestře vzorovaná, byla většinou doplněná velkým šátkem uvázaným přes ramena. Kolem hlavy si Romky uvazovaly menší šátek („khoso, kendovo“). Oděv dospělých žen

někdy dopňovala ještě oválná zástěra („leketa“) s kapsou, obroubená volánem, na nošení dětí a nákupu sloužila plachta („zajda“) překřížená přes prsa a vzadu uvázaná kolem pasu.

Tradiční součástí mužského oděvu je košile („gad“) s nabíranými dlouhými rukávy, vždy výrazných barev nebo vzorů. U krku byla na stojací límeček nebo zavázání šňůrkou, muži přes ni nosili ještě vestu černé nebo odlišné barvy. Kalhoty („cholov“), nebo handlířské rajtky zasunuté do vysokých kožených bot. Typický byl široký černý klobouk („kalapa, staďi“), symbolizující mj. roli a postavení muže v rodině a komunitě: „Muž nosí klobouk, žena jen šátek“.

Muži i ženy si potrpěli na ozdoby, vyjadřující jejich estetické cítění, příslušnost ke skupině i zámožnost a společenské postavení. U olašských žen jsou oblíbené velké kruhové nebo závesné náušnice („čeňa“) a nápadné prsteny z těžkého zlata a s kameny („angrušťa“), také muži nosí často masivní řetězy a řetízký kolem krku nebo na zápěstí („lanca“). Tradiční je mít jako žena dlouhé vlasy (krátké se považovaly za znak nemorálních žen a dodnes jsou na některých místech odsuzovány). Ty se nosí zapletené či sponami ozdobené do výrazných vln na skráních. Zdobily si je také květinou, stužkami nebo jinými módními doplňky. Některé ženy si dnes vlasy odbarvují ve snaze odlišovat se. Vajdové nosili speciální odznaky své moci - stříbrné knoflíky a obřadní řetěz.

Romové neznali rozlišování oděvů - pracovní, sváteční, domácí ad. Na všechny činnosti používali jen jeden, ve kterém většinou i spali. Časté používání a praní pak vedlo k rychlému obnošení a zničení. Příčinou byla chudoba a s ní nedostatek druhů obleků. Záviselo na ženě, jak dokázala v těchto podmínkách udržet oblečení rodiny v čistotě a pořádku.

Také děti neměly své specifické šaty, až do deseti let chodily v oděvních součástkách dospělých. V zimě nosily i jejich boty, v létě chodily bosy.

Dnes Romové většinou převzali druhy i módnost oděvů od neromského obyvatelstva. Přesto si je však kombinacemi oděvních součástí, materiálů, barev, doplňků a četností ozdob přizpůsobují svému cítění.

2.10 Řemesla

Tradiční romská řemesla, kotlářství, kovářství, košíkářství, řetězářství a zvonkařství, si Romové přinesli ze své indické pravlasti a provozovali po staletí až donedávna.

Tradiční řemesla byla spjata se soukromým zemědělským hospodařením. Vesničané potřebovali jejich služby (výrobu nástrojů, cihel, prodej koní, nádenickou práci) a odměňovali je v naturáliích. Romové, kteří vždy ovládali několik řemesel najednou (jedno by je neuživilo), s nimi žili v hospodářské symbióze. Se vznikem zemědělských družstev v 50. letech se postupně výrobky Romů staly nepotřebnými a řemesla zanikala; rudělné výrobky vytlačovala i průmyslová sériová produkce. Z Romů se stávali nekvalifikovaní dělníci na státních statcích, stavbách a v podnicích. Díky tomu má dnes s tradičními řemesly kontakt již asi jenom třicet procent romské populace.

2.10.1 Kotlářství

Mezi romské dovednosti patřilo vždy zpracování kovů. Kotláři, kočovní Romové Kalderaři, vyráběli mistrně kotlíky, kotle, pánve, talíře či konve z mědi (později i z hliníku) jednoduchou technikou vyklepávání a vytepávání. Některé i sami zdobili. Své výrobky pak prodávali na trzích nebo je vyměňovali za potraviny. Hledání odbytu bylo spojené s kočováním, takže po nuceném usazení se kotlářství začalo vytrácet. Řemeslníci se potom živili už jen opravářskými pracemi - záplatováním a cínováním starších kotlů, kbelíků a hrnců.

2.10.2 Kovářství

Nejtypičtější a nejstarší romské řemeslo je kovářství. Romští kováři byli ve velké vážnosti u okolního obyvatelstva, mnozí z nich byli jedinými obecními kováři. Mezi nejtypičtější výrobky patřily cikánské hřebíky - „romane karfina“ s větší nebo dvojitou rozbíjenou hlavičkou, řetězy - „lanca“ různých velikostí, podkovy - „petalos“, kramle - „šingl'i“, motyky - „graca“, různá kování a další předměty do domácnosti a zemědělství.

Jednoduchá dílna romského kováře byla přenosná, neboť pracoval podobně jako kováři v jeho indické pravlasti vsedě se zkříženýma nohama nebo v kleče. Dílna sestávala z malé železné kovadliny („amoňis, kovinca“, krátká železná tyč s nákovou zaražená do země) a z měchu („pišot“, z beraní nebo kozí kůže, měl dvojitou dřevěnou lištu a průvlek pro palec ruky, v dolní části byl opatřen kovovými rourkami). Měch byl buď jednoduchý nebo dvojitý; pomocí rozevření dlaní obou rukou se nasál vzduch, který při zavření začal proudit do výhně. S ovládním párového měchu musel kováři pomáhat pomocník, většinou člen rodiny. Později vznikaly i trvalé dílny, dřevěné boudy - „kuzně“, ve kterých pracovali kováři už ve stoje a velký měch měli zavěšený do dřevěné konstrukce vedoucí k výhni. Jako palivo pou-

žívali dřevěné uhlí, které si sami pálili v milířích. Kovářské nástroje se nezměnily: kladivo - „svirin“, kleště - „sil'avis“, průbojník - „čalavkerdo, dorňikos“, sekáč - „duršlovo“, kropenka - „vachtura“ a další.

V současnosti někteří Romové rozvíjejí toto řemeslo jako umělečtí kováři (kupř. Andrej Patkáň (nar. 1923) z Bardějova, který donedávna vyráběl mříže, svícný, lavičky, zábradlí i drobné předměty nebo slovenské družstvo Rigokov pod vedením rodin Rigovců a Šarközyovců [14].

2.10.3 Zvonkařství

Zkušeností z kovářství, klempířství a kotlářství využívali Romové zvonkaři. Odlévali nejen zvonky a zvony různých velikostí, ale také sponky a spínadla, náhrdelníky nebo dokonce i prsteny. Jako surovinu na jejich výrobu používali roztavené zlomky předmětů z mosazi, mědi, cínu, zinku a olova. Nejrozšířenější byla tvorba pastýřských zvonků pro krávy, ovce a kozy [15]. Velké zvonce „kolompo“ pro dobytek měli hrubší hlas a menší zvonečky „čengoro“ pro ovce hlas vyšší. Zatímco u nás zvonkařství již zaniklo, na Slovensku dodnes Romové vyrábějí vyklepávané i odlévané zvonky, o něž je stále velký zájem.

K typicky romským dovednostem patří i zpracování dřeva. Z toho korytářství, košíkářství a výroba košťat jsou živé dodnes, zanikla výroba ozdobných holí a dřevěného uhlí.

2.10.4 Korytářství

Korytářství u nás bylo doménou malé skupiny tzv. rumunských Cikánů - korytářů, žijících na východním Slovensku, kteří se ostatními Romy ani nestýkali. Vyráběli velká i menší koryta na „zabíjačky“; na maso a těsto pak malé kulaté dřevěné mísy s držadly - vahance, ale i vařečky, velké a malé lžice, naběračky a další užitečné i krásné předměty do domácnosti a hospodářství. Dovednosti se předávaly z otce na syna. Velká koryta vytesali z kmenů topolu, jehož kmen po odvětvení rozřezali na délku 150 - 180 cm [16]. Technologický postup výroby koryta byl poměrně náročný - od hrubého tvarování speciálními velkými sekerami přes zaokrouhlování sekerami menšími až po jemné vydlabávání a vyhlazování tzv. teslicí a nakonec speciálním delším nožem s rukojetí na obou koncích. Z tenčích větví zhotovovali lžice, vařečky a další menší předměty. Zatímco koryta se musela vyrábět venku, obvykle u potoka, na menších předmětech mohli pracovat doma, třeba v zimním období. Tímto řemeslem se dodnes živí ještě mnoho Romů (Rudarů a Lingurarů) v Maďarsku a balkánských

zemích; u nás je ale jeho budoucnost ohrožena, neboť se mu mladí nechtějí pro jeho náročnost věnovat.

2.10.5 Košíkářství, výroba opálek a košťat

Košíkářství, výroba opálek a košťat je zdrojem obživy usedlých Romů, kteří nemají jinou možnost zaměstnání nebo i vedlejší sezonní prací na přivýdělek pro muže, především důchodce. Košíkáři pletou z neloupaného vrbového proutí jednoduché koše na brambory a opálky na krmení dobytka. Ti dovednější pletou pak z loupaného (často předem vařeného) bílého proutí krásné koše a košíky na ovoce, vejce či houby, opálky, misky a košíčky na ruční práce nebo doplňky do současné domácnosti. Ti nejzručnější dnes vyrábějí i proutěný nábytek, koše na prádlo, ozdobné košíky a jiné výrobky, které zároveň krásně zdobí vzorovými výplety. Výrobci košťat byli méně zdatní než košíkáři, i když zhotovení funkčně dobrého koštěte také není jednoduché. Vyrábějí dva druhy košťat - kulatá bez konstrukce (dřevěný pořízek a rozšířená spodní část na zametání) nebo košťata plochá (výplet prutů shora na dřevěnou konstrukci s pořízkem), která jsou mohutnější a vhodná v zimě i na sníh. Oba typy jsou z vrbového proutí.

2.10.6 Výroba valků

Romové vždy v širším měřítku využívali i další přírodní materiály, jako hlína, protože pro ně byly bezplatně dostupné. Romky pomáhaly gazdinám na Slovensku s vymazáváním stěn bytů a pecí a muži při stavbě domů s výplní hlíny mezi dřevěnou konstrukcí stěn. Hlína se míchala se slámou a ředila vodou. Naučili tak stavět vlastní domky z laciného přírodního materiálu, nepálených cihel – „valků“ . Později začali s jejich výrobou i ve velkém, určenou na prodej. Touto prací se zabývaly sezónně především ženy a větší děti. Na určitých místech, kde byla vhodná jílovitá zem, vytvářely přechodná střediska, kam se každoročně na jaře vracely a pracovaly tu až do podzimu. Připravenou zem, očištěnou od kořenů, polily vodou, překopaly a vymíchaly šlapáním vlastníma nohama. Zem pak zasypaly plevami, přidaly kousky slámy a vytvořenou hmotu vtlačily do jednoduchých, doma vyrobených dřevěných forem o rozměrech 25 x 15 x 15 cm. Vyklopené hliněné cihly rovnaly vedle sebe a nechávaly sušit na slunci. Dnes si již stále více rodin staví své obydlí už z cihel pálených, tvárníc nebo ze dřeva.

2.10.7 Další

Z pročesaných prasečích štětín nebo koňských žíní vyráběly Romové kartáče a štětky. Také tkali šňůrky na tzv. krosienkách, zjednodušených malých ručních stavech. Romští muži vyráběli i lana a silné provazy, používané při práci v lese, ke koňským potahům nebo při stavbě domu. Byla to výroba dost výnosná, protože byla ojedinělá a o výrobky byl zájem. V našich zemích ale již zanikla.

2.10.8 Výroba hudebních nástrojů

Dodnes vyrábějí někteří usedlí Romové také hudební nástroje. Mezi nejstarší výrobky tohoto druhu patří grumla (nástroj přenesený už ve středověku z Indie do Evropy, rozšířený v řadě slovanských zemí). Jde o malý kovový rámek ve tvaru podkovy, v níž je pružinka, na kterou hráč brnká prstem, ústa vytvářejí ozvučníci.

Dnes zhotovuje amatérsky hudební nástroje např. Jozef Bihári ze Žiran u Nitry. Naivisticky pojaté housle, violy, basy a cimbály navíc zajímavě zdobí vypalováním a malováním.

2.10.9 Hudba

Velké hudební nadání Romů je všeobecně známo a oceňováno už po několik staletí. Romští hudebníci - „lavutara“ - jsou spolu s romskými kováři nejrozšířenější a mezi okolními obyvateli nejváženější skupinou. Podle hudebních schopností, stylu hry i místa, kde nebo komu hráli, postupně došlo ve skupině romských muzikantů k velké vnitřní diferenciaci - v životním stylu i ve vztahu k ostatním Romům. Profesionální hudebníci městští hrající za pravidelnou mzdu v kavárnách či vinárnách (dříve na panských sídlech) se většinou i vybraně oblékají a chovají. Jiní jsou muzikanti vesničtí, kteří dodnes hrají místním obyvatelům při jejich rodinných slavnostech, svatbách, pohřbech a dalších příležitostech.

Romské kapely hrají v typické sestavě, kterou tvoří primáš - první houslista, kontráš - violista, cimbalista a basista, občas i klarinetista. Nástroje rozšiřuje někdy ještě violoncello, saxofon a oblíbená harmonika - akordeon. Mladší hudebníci však tvoří i moderní kapely v odlišném nástrojovém složení (převažují kytary, dále bicí, trubka nebo saxofon). V neromském prostředí hrají kapely písně slovenské, maďarské, české a moravské nebo dobové hity, občas i romské písně, hlavně čardáše. Mezi sebou pak hrají více vlastních skladeb.

Romští chlapani získávají hudební kvalifikaci od svých otců - muzikantů, starších bratrů nebo příbuzných. Hrát se učí už od dětství a talentovaní se mohou stát členy kapely i od dvanácti či čtrnácti let. Většina z nich nezná ani noty, hrají „podle sluchu“.

2.10.10 Koňské handlířství

Koňské handlířství bylo rozšířené hlavně u etnické podskupiny Lovárů. Tento specifický způsob obživy vycházel z jejich výborné znalosti koní, s nimiž prováděli dlouho před prodejem nejrůznější léčitelské a „omlazovací“ praktiky, aby je pak prodali za několikanásobek jejich skutečné ceny. Od rolníků obvykle koupili staršího koně s horší kvalitou (herka - „bogos“), určitý čas ho krmili, léčili bylinkami a prováděli s ním různé praktiky, které však nikomu neprozrazovali. Dříve než svého koně odvedli na koňský trh, obrousili mu staré zuby, do krmení přidali arzen, aby měl lesklou srst a jasné oči, mírně ho opili alkoholem nebo mu do kopyta zatloukli malý dřevěný kolík, aby kůň bujně skákal a vypadal tak mladě. Často pak i zkušený znalec koní draze zaplatil za takového koně, jehož skutečný stav se ukázal až později. Oklamáný kupec však romskou skupinu na místě už nezastihl. Tímto způsobem obživy se tedy mohli ve větším rozsahu zabývat jen Romové kočovní, kteří se na svých cestách stále pohybovali z místa na místo. Olašští Lovare polokočovní, kteří měli svá zimní sídla, museli při tomto podnikání postupovat obezřetněji a poctivěji. Využívali například sezónní potřeby koní, kdy je v zimě levně koupili a na začátku jarních prací pak draze prodali. Těžili i z rozdílnosti jednotlivých oblastí, koně nakoupené v horských oblastech hnali do úrodných rovin a tam je prodávali. Na trzích používali své vrozené výmluvnosti nebo i najaté nepravé kupce ke zvýšení zájmu a ceny koně.

2.10.11 Překupnictví

Překupnictví je způsob obživy charakteristický pro některé Romy dodnes. Dříve se jím zabývala hlavně mládež a ženy. Od vesničanů skupovaly staré šaty, hadry, peří i jiné věci a prodávaly je či vyměňovaly za jídlo nebo nádobí a jiné průmyslové výrobky. V současnosti má překupnictví už jiné formy: místo dřívějšího obcházení domácností mají někteří Romové své malé pouliční či skutečné krámky, v nichž prodávají levnější textilní i jiné zboží. Často jde o překupnictví a obchody „ve velkém“, ale ani to už není specifikum jen romské. Od devadesátých let narůstá i počet romských podnikatelů.

2.11 Romský jazyk

Romština je indoevropským jazykem, který zůstával po dlouhou dobu jazykem nespisovným. Přenášel se hlavně ústní tradicí, ústním podáním z rodičů na děti. Přestože se v rámci jednotlivých oblastí vyvinuly různé dialekty, domluví se tímto jazykem Romové na celém světě.

Podle historicko - srovnávacích, antropologických a jazykovědných studií má romština základ v hindštině, ze které převzala především slova základního lexikálního fondu, tzv. „všelidská“:

česky	romsky	hindy
člověk	manuš	manúš
hlava	šero	šira
oheň	jag	ag
Bůh	Del	deva
sůl	lon	lon
černá	kalo, kali	kala, kali
pět	panč	panš

Ve druhé vrstvě se objevují slova převzatá z jazyků zemí, kterými Romové procházeli, jedná se hlavně o řečtinu (cesta - drom, město - forco, foros), arménštinu (kůň - grast, pec - bov), osetštinu (vůz - vurdon) a jazyky zemí slovenských a balkánských.

Třetí, nejnovější vrstvu tvoří slova převzatá z jazyku země, kde se usadili a žijí.

Na území Čech a Slovenska je rozšířeno několik dialektů - nejvíce východoslovenský, pak západní- a středoslovenský, dialekt českých a moravských Romů, dialekty Romů rumunských (korytářů - Kalderare), olšských (handlířů - Lovare a korytářů) a německých - Sintů.

Protože romština byla jazykem uzavřené, tradičním rodovým životem žijící skupiny, zachovala se jako jazyk neliterární a málo rozvinutý. Pro některé společenské jevy, ideje a abstraktní pojmy nemá výrazy vůbec.

Nová slova tedy přebírají z češtiny nebo slovenštiny. Postupně, spolu s měnícím se postavením Romů ve společnosti, se mění i pozice romštiny - stává se mezinárodně uznávaným jazykem, užívaným i na romistických konferencích, vytvářejí se v ní nová slova a je kodifikována.

Většina romských rodin je tradičně bilingvistická - děti se od malička učí romsky a potom přiberou i jazyk majoritní společnosti. Více zběhlí zůstávají přitom v romštině. Olašští Romové a Sintové, tvořící uzavřenou společnost, tají svůj jazyk a chrání ho před ostatními vlivy, oproti tomu Romové žijící ve městech stále více přebírají češtinu, slovenštinu a maďarštinu. Někdy dochází i k tomu, že Romové už nemluví romsky, ale neumějí ani dobře česky. Velké problémy to pak představuje pro děti ve škole, které nerozumí vyučovacím jazyku a vyučující nemá dost trpělivosti s jejich odlišností. Společenský protiromský tlak v 50. až 70. letech způsobil i obavy rodičů učit děti romštinu. Na druhé straně se mnoho vzdělaných Romů i neromů začíná učit romsky a romština se přednáší a studuje na romistických ústavech v několika univerzitách (Plzeň, Ústí nad Labem, Brno, Olomouc).

Romština má narozdíl od češtiny osm slovních druhů (jedním z nich je člen) a osm pádů (prvních sedm je víceméně shodných s češtinou) a navíc i pád nepřímý. Podobně jako hindština má dva rody: mužský a ženský. Ze slovesných časů jsou to přítomný, minulý imperfektivní a perfektivní a budoucí. Narozdíl od češtiny má romština také hlásky aspirované, vyslovované s lehkým přidechem: kh, ph, th a čh (jejich opomenutí či špatné vyslovení přitom může vést k nedorozumění, např. sloveso „perel“ znamená padat, zatímco „pherel“ čerpat). V romštině se i často objevuje pro češtinu neobvyklá souhláska dž, stejně jako ve slovenštině používají Romové měkké l. Měkké souhlásky se označují háčkem všude (např. „e dila“ - podlaha se vyslovuje tvrdě jako „edyla“, zatímco s háčkem měkce „ňilaj“ - léto). Pro vykání a tykání (pokud mluvili o vážené osobě či zesnulém, děti svým rodičům a prarodičům) mnozí Romové ještě donedávna používali 3. osobu množného čísla, dnes se však v řadě měst tyká a vyká stejně jako v češtině.

2.12 Romská hudba

Rom ul'il'a vonoha andro vast (Rom se narodil se smyčcem v ruce)

Na území České a Slovenské republiky lze rozlišit několik různých svébytných projevů romské hudby - hudební folklór usedlých slovenských Romů (vychází z hudebních tradic ma-

d'arských Romů) a hudební folklór olašských, tedy kočovných Romů (je ovlivněn rumunskou Transylvánií, kde tato skupina dlouhodobě kočovala).

Pro usedlé Romy byla hudba zdrojem obživy a také i jisté společenské prestiže. Tato skupina byla poměrně hodně otevřená majoritní společnosti a nebála se vstřebávat její kulturní specifika. Nejčastěji hráli před neromskou veřejností v prostředí městských kaváren. Nástrojové obsazení přitom odpovídalo složení dnešní cimbálové muziky.

Olašští Romové byli oproti tomu vůči majoritní společnosti rezervovanější a uzavřenější. Své tradice včetně hudby přísně chránili. Ta pro ně nikdy nebyla zdrojem obživy, ale žila uvnitř společenství. Na rozdíl od usedlých Romů nepoužívají hudební nástroje, ale doprovázejí písně pouze luskáním prstů, tleskáním, dupáním, hrdebními zvuky atd. Jejich projev proto působí velmi archaicky a přírodně.

Obě skupiny nerozlišují svůj písňový folklór tématicky, tzn. neznají písně svatební, ukolébavky aj. Písně rozdělují podle toho, zda jsou určeny k poslechu - většinou pomalé bez pevného metra, anebo k tanci - rychlé a rytmické v sudém metru. U obou typů převažuje mollová tónina. Formální podoba pomalých písní vychází z textu - nejčastější jsou čtyřverší. Při interpretaci je typická variabilita (i proto, že většina písní je předávána pouze ústně a romští hudebníci rádi improvizují) - liší se provedení od provedení, jedna sloka od druhé, jeden zpěvák zpívá tutéž píseň jinak než druhý. Romistka Eva Davidová dále dělí pomalé písně na smutné (vyprávějící o dřívější bídě, o hladu a těžkostech života, mají epický a lyrický charakter), písně ze života (popisující určité životní situace a příhody), zpěvy rodinných cyklů (spojené s událostmi a obdobími lidského života) a milostné písně. V této romské hudební tradici lze pozorovat zvláštní textovou poetiku. Po obsahové stránce jde o čistou lidovou poezii, časté jsou poetické zkratky, krásná přirovnání („zůstala jsem sama, jako polínko dřeva, jak suchý list v lese“) a nevyklé obraty („pláču jako déšť“). Typická je také barevnost textů - zlatá matka, zlatý Bůh, černé srdce, červená košile, černý pták je personifikací smrti atd. (barvám byla přisuzována magická moc). V tanečních písních hraje text větší roli u usedlých Romů, pro olašské je nejdůležitější doprovod k tanci (většinou k čardáši a jeho olašskému protějšku čapáši).

Přítomnost starých tradičních písní je uvnitř romské komunity dodnes velmi silná. Současní romští hudebníci na ně buď přímo navazují, kdy písně interpretují tradičním způsobem na tradiční nástroje, nebo se jimi částečně inspiroují a propojují je s novými hudebními vlnami [17].

Během posledních dvaceti let vznikla také řada nových písní - nové texty na původní melodie, nové melodie na tradiční texty nebo zcela nové písně. Především u mladých souborů lze v této skupině sledovat hudební vlivy anglo - americké kultury: prvky jazzu, blues, soulu a popu (hovoří se proto o rom - popu). Typické je značné využití sborové složky (převážně v trojhledech) a harmonizování na půdorysu jazzových akordů. Z nástrojů se v nové písňové tvorbě uplatňuje hlavně kytara (akustická, poloakustická nebo elektrická) a klávesy (syntetizátor) [18].

3 VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Přestože umělecké sklony Romů byly tradičně spojovány především s hudbou, ukazuje se, že i po výtvarné stránce mají mnoho co nabídnout. Nejspíš to byla právě staletí útrap a života na okraji společnosti, která Romům vtiskla větší emocionalitu a schopnost intenzivně prožívat přítomné. Síla prožitku jde ruku v ruce s obrazotvorností a vede k potřebě uvolnit psychický přetlak vyjádřením naléhavých pocitů a myšlenek.

Ve všech rovinách - tvorbě lidové, amatérské nebo profesionální - se setkáváme s tvůrci, kteří nejsou Romy jen původem, ale především jejich tvorba vychází z inspirace romskými tradičními hodnotami, vyvěrá z tzv. „romipen“, ke kterému se i ti nejschopnější a neromskou veřejností uznávaní autoři stále vracejí.

3.1 Lidová kultura

3.1.1 Řemesla

Výtvarný cit a schopnosti Romů se přirozeně rozvíjely i díky jejich těsnému sepejetí s přírodou, která pro ně byla a je stálým zdrojem inspirace. Provozování tradičních řemesel je učilo manuální zručnosti a práci s různými materiály. Nejtypičtější bylo zpracování kovů (kovářství, kovotepectví, kotelářství, výroba zvonců, cínování). Krásným příkladem jsou zdobené stříbrné obřadní nádoby nebo řetěz, gombíky a hůl pro vajdy. Pracovali i s hlínou (výroba valků - nepálených cihel), dřevem (loutky, koryta, nádobí, košťata, hudební nástroje) a proutím (pletení košíků).

3.1.2 Příbytky

I v drsných životních podmínkách Romové věnovali energii zkrášlování svého okolí. Kočovníci zdobili koňské postroje a především vozy bohatou barevnou ornamentální výzdobou. Ta měla v různých zemích rozmanitou podobu - nejkrásnější vozy jsou z Polska, Roy Morris z Velké Británie dnes maluje vozy na zakázku (jde téměř o artefakty). Také maringotky si Romové zdobení zvenčí i uvnitř malováním, dekorativní keramikou, barevnými závěsy a potahy. Jde o chloubu, prestiž rodiny.

V chudých romských osadách nacházíme skromnější výtvarný projev. Dřevěný srub nebo domek z nepálených cihel - valků byl vymazán hlínou zvenku i zevnitř a poté buď natřen

hlínkou jasné barvy (žlutou, červenou, růžovou, zelenou tyrkysovou apod.) nebo vybělen vápnem [19]. U bílého nátěru zpravidla nezůstávalo; ženy, k jejichž úloze patřila starost o čistotu domu včetně výmalby, doplňovaly zejména vnitřní stěny jednoduchými geometrickými motivy nebo obrázky inspirovanými okolní faunou a flórou (na jaře jednoduché květiny, kuřátka, v létě houby, zvířátka a jiné přírodní motivy, které jsou pro dané období typické). Romky někdy používaly štětce, ale častěji pouze namáčely holé ruce do barevných hlinek. Také využívaly vlastnoručně zhotovené lepenkové formy, které si potom navzájem půjčovaly. Během roku se tak výzdoba především vnitřních zdí několikrát měnila, tato variabilnost vyvěrá z neoblíbenosti stereotypů a jednotvárnosti.

Záliba v bohaté výzdobě, barevnosti a změnách přetrvává v Romech dodnes, přizpůsobují si i interiér panelákových aj. bytů - často mění např. sestavu nábytku, neboť ta stará se již „okoukala“. Typické jsou výrazné barvy a válečky, jež souvisí i s vírou v magickou moc barev (ochranná funkce červených závěsů).

Z doplňků to bývají ručně vázané koberce, přehozy přes postele nebo dečky na stolicích a nábytku, sádrové a jiné ručně zhotovené dekorace na stěnách. Také oltářníky se svatými obrázky a soškami mají kromě náboženské i estetickou funkci. Nejchudší Romové, kteří nemají peníze na reprodukce obrazů, zdobí své příbytky rozličnými vlastnoručně zhotovenými dekoracemi.

3.1.3 Úprava zevnějšku

Výtvarné cítění Romů se projevuje i v úpravě zevnějšku a oděvu. Již od dětství si dívky a ženy zdobí účes květy či bižuterií. Šátek si dekorativně ovíjejí kolem hlavy (vliv Orientu) a zkrášlují lesklými kruhovými ozdobami. Kočovný způsob života vedl k tomu, že si majetek neukládali do hmotných statků, ale nosili jej bezpečně na sobě - charakteristické jsou mince navlečené na šňůrce na krku nebo zapletené do vlasů [20]. I dnes jsou šperky mj. vizitkou majetnosti majitele – zlaté náramky, prsteny, řetězy a náušnice u žen i mužů. Nejhonosnější se nosí na rodinných oslavách jako svatba.

3.1.4 Ženy výtvarnice

Výtvarná tvorba romských žen vyrůstá z tradičního rozdělení ženských a mužských úloh v rodině. S výchovou dětí, vařením a starostí o domácnost souvisí ruční práce zpracovávající zejména textilní materiál. Mnoho romských žen dnes vyšívá lokálně oblíbené květinové vzo-

ry nebo využívá předkreslené vzory. Zručné a talentované vyšivačky pak zpracovávají i vlastní volné téma, které zahrnuje i poměrně složité figurální výjevy, např. scény z romského života (Markéta Šestáková a další). Jolana Balogová ze Slovenska aplikuje bílou stužku na černé hadry - prachovky a vytváří tak sérii originálních ženských portrétů. Některé ženy se dnes začínají věnovat i kresbě, malbě však dosud jen zřídka.

3.2 Romští výtvarníci

Od počátku 90. let prožila výtvarná tvorba Romů u nás i v dalších zemích bývalého komunistického bloku nebývalý rozmach. Objevila se postupně celá řada romských autorů, kteří se bez předchozího vzdělání začali věnovat výtvarné tvorbě. Existovali již dříve, avšak veřejnost ani romská komunita jim narozdíl od hudby nevěnovala žádnou zvláštní pozornost, a tak ani nedocházelo k jejich další kultivaci. Jedná se často o Romy s neukončeným vzděláním, nekvalifikované. Tito lidé, před revolucí většinou tvrdě fyzicky pracující jako dělníci - kopáči, přišli na počátku 90. let o práci, a jako nezaměstnaní hledali náplň pro svůj volný čas, zábavu a také seberealizaci. Paradoxně se vrátili k dětské zálibě ve výtvarničení, kterou opustili naposledy ve škole či před nástupem na základní vojenskou službu. Nedobrá ekonomická situace tvůrců vedla k hledání levných výtvarných technik a materiálů, které měly často novátorský a průkopnický charakter. „Například sklářský dělník Rudolf Dzurko začal lepit skleněnou drť na skleněný podklad, Dušan Oláh nahrazuje drobným tečkováním materiálově náročné grafické tisky, Aladár Kurej nalepuje do svých obrazů postavy vystřížené z fotografií, Ján Berky vytváří obrazům originální rámy a nebo míchá unikátní barvy, jejichž technologii si nechává jen pro sebe. Vznikají také nejrozličnější koláže, ženy zase využívají starých hader a zbytků stužek ke zhotovení textilních aplikací.

Romští autoři ve svých výtvarných pracích zpracovávají především podněty prostředí, ve které žijí anebo žili dříve. Jedná se o časté náměty ze světa fauny i flóry a přírody vůbec, tematiku duchovní, často se však autoři vracejí i k tomu, co si vzpomínají ze svého dětství, nebo co znají z vyprávění starší generace. S nostalgií se někteří z nich stále znovu vrací do doby, kdy romská komunita byla pevným soudržným celkem, jenž skýtal útočiště silným i slabým. Stejně jako v pohádkách se i v dílech romských výtvarníků objevují bájná fantaskní tvorové, časté návraty do minulosti se neustále a bez zřetelného vymezení prolínají s aktuální současností, a to vše je podáno ve snově pohádkovém rámci, jenž smazává hranice mezi realitou a fikcí. Autentičnost výpovědí těchto výtvarníků je dána tím, že se nejedná o exklu-

živní Romy, ale o Romy tak zvaně obyčejné - žijí „průměrné“ romské životy a jsou tedy v centru romského dění, nuceni i vyvoleni prožívat všechny strasti i slasti spojené s tím, když je někdo „obyčejným Romem.“ A tak s jistou nadsázkou můžeme mluvit o „dokumentáto-rech“ romského současného světa - světa reality i fantazie, kteří tak činí nikoliv slovem a písmem, ale výtvarnými prostředky [21].“

Mezi Romy se však již objevují i první profesionální výtvarníci [22], kterým se podařilo vystudovat výtvarnou školu. Přední umělečtí kováři - Rigovci a Šarközyové reprezentovali Slovensko na Expu '67 v kanadském Montrealu. Bohužel jsou Romové v důsledku odlišného jazykového prostředí i jiných faktorů dosud v systému českých škol dosti neúspěšní a nemohou tak uplatnit vlohy, které v nich zatím jen dřímají.

3.3 Prezentace romské výtvarné kultury v České republice

3.3.1 Romfest

Jedním z prvních kroků české veřejnosti vstříc romské kultuře bylo uspořádání Romfestu na jaře roku 1990 v Brně - Líšni. „Po tři dny se na třech jevištích vystřídalo přes 50 souborů od nás i ze zahraničí. Byl to zároveň pokus o prezentaci romské kultury a ukázkou její dosud nepřerušené kontinuity. Část věnovaná „včerejšku“ byla tvořena hlavně ukázkami produktů tradičních romských řemesel, ale také romského oděvu, způsobu života apod. Část výstavy věnovanou současnosti vedle fotografií dotvářela i přítomnost živých zástupců Romů. Byli to jednak představitelé tradičních romských řemesel: košíkář a korytář, kteří přímo na místě předváděli výrobu, a jednak trojice romských výtvarníků - autodidaktů - Dušan Oláh, Ján Berky, Ján Oláh - Širo ze slovenského městečka Detva [21].“ I oni jako řemeslníci živě dotvářeli výstavu: malovali, vystavovali svá starší díla a tvořili na zakázku rychloportréty návštěvníků festivalu.

3.3.2 Muzeum romské kultury

V současnosti o prezentaci romské kultury i výtvarného umění pečuje Muzeum romské kultury se sídlem v Brně [23]. První myšlenky na jeho založení se objevily již v roce 1991, ale o systematickém budování sbírky výtvarných prací můžeme mluvit až od poloviny roku 1995. Nečekaný úspěch přinesla už první putovní výstava prací romských výtvarníků „E luma romane jakhenca - Svět očima Romů“ (duben 1997). Výstava a reakce společnosti na ni od-

startovaly novou politikou muzea, zaměřenou mnohem více na prezentaci shromážděných sbírek. Od roku 1997 se začíná zvolna rozvíjet dnes už velmi bohatá výstavní činnost Muzea romské kultury.

Muzejní fond výtvarného umění je členěn do několika podskupin: práce romských autorů („Romové o sobě, nebo-li svět očima Romů“), práce s romskou tematikou od neromských autorů současných i minulých („pohled na Romy zvenčí - jak svět vidí Romy“), dětská tvorba a práce Romů ve výkonu trestu.

3.3.2.1 Práce romských autorů

Podskupina prací romských autorů se dále člení na práce samouků - amatérů a práce autorů profesionálních. V jejím rámci lze jsoť ovšem obrovské rozdíly ve způsobu i úrovni zpracování: od lidového umění bezejmenných tvůrců přes naivní umění již částečně poučených autodidaktů (jejich vývoj zpravidla postupuje od nutného počátečního realistického ztvárnění námětů k uvolněnějšímu rukopisu, někdy se pokouší i o zpracování tématu formou moderních výtvarných směrů nevyjímaje abstrakci) po práce profesionálních romských výtvarníků (jejich počet se pozvolna zvyšuje v souvislosti s obecným trendem nárůstu počtu romských studentů na vysokých školách).

3.3.2.2 Dětská tvorba

Jedním z nejznámějších propagátorů výtvarných vloh romských dětí je I. Základní škola v Jarovnicích (okres Prešov) na Slovensku, kde pod vedením učitele výtvarné výchovy Mgr. Jána Sajka tvoří děti nádherné obrázky s výlučně romskou tematikou. S velkými úspěchy se zúčastnily řady světových dětských výtvarných soutěží po celém světě. Na výtvarných vlohách romských dětí se rozhodlo stavět i více učitelů na základních a zvláštních školách, a tak i tato podskupina výtvarného fondu muzea je bohatě zásobena.

3.3.2.3 Práce Romů ve výkonu trestu

V současné době muzeum začíná dokumentovat také narůstající tvorbu Romů ve výkonu trestu, kteří mají najednou čas věnovat se dávným zálibám, jež by v běhu normálního - svobodného času zůstaly zřejmě nerealizovány. Přispívá k tomu i existence zájmových výtvarných kroužků, které v nápravně - výchovných zařízeních fungují, vedle odborného vedení poskytují i materiál k tvorbě.

Muzeum i nepřímou napomáhá zvyšování kvality romské výtvarné produkce, když pracovníci muzea minimálně jednou ročně navštěvují "své" výtvarníky, aby zjistili, co nového vytvořili a vybrali jejich nejlepší práce do muzejních sbírek. Ti začínají pociťovat jako věc cti mít svoji práci uloženou pro budoucí generace ve sbírkách muzea. Za honorář vyplacený muzeem si potom mohou nakoupit materiál nutný k práci. Celý rok se pak výtvarníci můžou připravovat na další příjezd.

Tvorba většiny romských výtvarníků v Čechách bohužel zatím nedostoupila do stadia zralosti k individuálním výstavám. Autoři nemají dost vlastních prací ani zkušeností a mohou tedy své práce uplatnit pouze na výstavách kolektivních. K jednotlivým výstavám jsou také vydávány publikace a brožurky. Část romských výtvarníků, většinou profesionálních, žijících v oblasti Prahy s větší možností prezentace a prodeje svých děl, se pokouší prosadit i samostatně, bez nálepky „romství“. Kromě již zmiňovaného Rudolfa Dzurky jde např. o Tibora Červeňáka, restaurátora nástěnných maleb Davida Zemana či kamenosochaře Eduarda Oláha.

3.4 Rudolf Dzurko

Rudolf Dzurko tvoří zcela samostatnou kapitolu ve fenoménu romských výtvarníků. Již několik desetiletí patří k vůbec nejuznávanějším naivním výtvarníkům u nás, a to bez ohledu na jeho romský původ.

Rudolf Dzurko se narodil 1. 7. 1941 v Pavlovicích u Prešova na východním Slovensku jako jeden ze čtyř bratrů. Jeho otec utekl koncem války před Němci do severočeského pohraničí a s sebou vzal i své čtyři syny. Rudolf Dzurko se nedovyučil obuvníkem, ve čtrnácti letech utekl z domova a od té doby vystřídal mnoho různých profesí - pracoval jako zedník, topič či dělník ve sklárnách, na jatkách i například na Povodí Ohře. Naučil se pracovat vlastníma rukama a postupně začal využívat své šikovné prsty i k ohlazování dřeva do realizace vlastních představ, k vysekávání tvarů z pískovce, psal i povídky. Svě plastiky, ponejvíce ideální portréty žen (hlavy a polopostavy), instaluje ve své zahradě.

Asi ve třiceti letech mu učarovalo sklo (pracoval jako dělník ve sklárnách v Novém Boru), kterým si zpočátku jen vykládal nábytek a zpříjemňoval tak bydlení. Brzy však začal využívat netradiční a nápaditou techniku, kdy drtí sklo ve speciálně upraveném mlýnku a takto získaný barevný písek nanáší speciálním lepidlem na skleněné tabule. Po zaschnutí na něj

lepší další vrstvy, čímž dociluje neobvyklé plasticity výjevů. Někdy je doplňuje i celými kórkami, perlami a slzami rozmanitých tvarů, mačkanými z barevného skla a dobrušovanými. Skleněné obrazy vynikají velkou precizností práce.

Mnoho z nich se obírá romskou tematikou, ale většina dává nahlédnout především do jeho snů, tužeb a momentální nálady. Častým tématem jsou konkrétní nebo ideální portréty, obvykle doplněné stručným pojmenováním: „To jsem já“, „Moje sestra“, „Moje žena Božka“, „Moje milá“ atd. Zvláštní kouzlo prožitku mají skutečné výjevy z romského života („Romové kouří fajfku“, „Jdou za otcem“, „Cesty“, „Tam dole Rámové hrají“, „Kůň v srdci“, „Práskni do koní“, „Aby mne nechytily“, „Prodej mi ty housle“ aj.) i z romských fantastických vyprávění („Čert platí Palimu“ aj.). Tyto témata jsou většinou pojata jako rozměrné kompozice, evokující děj. Neobyčejnou intenzitu výrazu nesou obrazy vyjadřující pro Romy příznačný pocit úzkosti („Příchod katastrofy“) i touhu po lepším životě („Chlapec jde za sluncem“, „Až budu bohatý“), ale také témata abstraktní („Strom duchů“, „Tygr“ aj.). Romský původ autora se projevuje hlavně v barevné skladbě, která je u některých obrazů velmi výrazná a odvážná, místy až pouťově křiklavá, navíc zdůrazněná leskem skelné hmoty, zatímco u jiných témat („Příchod katastrofy“, „Rómové“ aj.) zcela převládá bílá barva doplněná tmavými tóny. Bílou plochu těchto kompozic navíc podtrhují bílé, leskle lakované rámy, do kterých je zasazena většina Dzurkových obrazů.

Sám ani neví, kolik děl takto vytvořil. Své umění měl dlouho pouze jako koníček vedle svého aktuálního zaměstnání, teprve po roce 1989 odešel na „volnou nohu“. Přesto dodnes tvrdí, že „nedělá žádné umění“. Mnohá jeho díla vlastní galerie a muzea v nejrůznějších zemích i soukromí sběratelé po celém světě. Národní galerie vlastní tři obrazy, jeho tvorba je zastoupena také v Muzeu romské kultury v Brně.

Nakladatelství Arbor Vitae vydalo o Rudolfovi Dzurkovi v roce 2002 reprezentativní česko-německou monografii. Vznikl i film, jenž je konfrontací Rudolfa Dzurky na počátku devadesátých let, kdy byl natočen jeho portrét (vysílaný Českou televizí v rámci pořadu ArteFakta) a dnes, po desetiletí svobody a osobních bojů, uměleckých úspěchů i střetů s nepochopením většinové společnosti.

Rudolf Dzurko je zároveň dobrým hudebníkem a vynikajícím vypravěčem v romštině, slovenštině i češtině. Jeho fantazie je bez hranic a jeho vyprávění ze života Romů srší vtípem. Jméno Rudolf Dzurka je známé i z kruhů kulturního undergroundu v souvislosti s chartistami - některé z nich ukrýval v čase pronásledování.

Téměř všechno, co dělá, dělá instinktivně. Tvrdí, že průvodcem jeho života je slunce, které si pamatuje jako první hned po svém narození. Dzurkovým nejoblíbenějším obrazem je ten, který nazval "Chlapec jde za sluncem". Je to jeho vlastní pouť.

Rudolf Dzurko je osobností, která se významně zapsala do české výtvarné scény - jeho skleněné obrazy se staly významným přínosem k výtvarným technikám, jeho náměty pak důležitým milníkem na cestě představování tradiční romské kultury a jejích tradic veřejnosti. Dzurko se svými obrazy i vypravěčskými schopnostmi stává mluvčím své etnické skupiny, je hrdý na svůj lid i na jeho tradiční kulturu a Romové mohou být právem hrdi na něj.

3.5 Další vybrané osobnosti

Ján Bartoš - Biskup, narozený roku 1953, je rázovitý dřevořezbář. Žije ve Zvoleně.

Božena Příkrylová, narozená roku 1978, je nevidomá sochařka z Brna, která tvoří hliněné plastiky. Je autorkou bronzové pamětní desky obětím protektorátního cikánského tábora v Hodoníně, jež byla v roce 1998 umístěna na hřbitovní zdi v Černovicích (okres Blansko). Pro Baziliku Navštívení Panny Marie, která se nachází na známém poutním místě - Sv. Kopečku u Olomouce - zhotovila sochu Madony z pálené hlíny (1999).

Tibor Červeňák, narozený 27. 1. 1977, prožil dětství v Kronově, kreslí od roku 1989. Je autorem často rozměrných olejů především s figurální tematikou. V současnosti žije v Hranicích na Moravě.

Dušan Oláh, narozený 15. 7. 1960, od roku 1985 intenzivně kreslí a maluje. Mezi jeho dva hlavní zdroje inspirace patří příroda a legendy a pověsti o minulosti Romů. Používá techniku akvarelu, olejomalby i perokresby. Žije ve slovenské Detve.

Ján Berky, narozený roku 1951, nachází naopak inspiraci pro své práce zejména v aktuálních problémech současných Romů.

Tibor Oláh, narozený roku 1952, ztvárňuje především krajinu. Nyní žije v Rožňavě.

František Demeter se narodil roku 1948, již v roce 1996 však emigroval do Belgie. Kreslí například barevnými fixy na papír.

Aladár Kurej (1926 - 2001) z Humenného byl v pravém slova smyslu lidovým tvůrcem.

ZÁVĚR

Domnívám se, že se mi podařilo shrnout základní fakta o historii, tradiční kultuře a výtvarném umění Romů. Studium těchto témat mě velmi obohatilo a pomohlo mi lépe pochopit mentalitu i současnou společenskou situaci Romů.

Poznatky se mi také staly velkým zdrojem inspirace pro praktickou část mé diplomové práce - animovaný film o životním příběhu staré Romky nazvaný Vilma.

Mým přáním je, aby se s těmito informacemi mohl seznámit i širší okruh čtenářů, než tvoří akademická půda. Domnívám se, že tematika Romů je dnes zatížena mnoha předsudky a falešnými představami a lepší znalost faktů a vydávání přístupných publikací by je pomohla bourat. Myslím, že romská kultura má české veřejnosti mnoho co nabídnout a bylo by škoda jí ponechávat v ústraní zájmu.

POZNÁMKY

[2] Dokládá to záznam (autorem byl perský básník Firdausí), podle kterého perský vládce pozval do své země na 10 000 poddaných indického panovníka nazývaných Luriové, aby hudbou a zpěvem bavili poddané v Persii. V romštině se také objevuje mnoho slov perského původu – např. „vurdon“ - vůz, „grast“ - kůň a „zor“ - síla.

[2] V renesanční společnosti byla tmavá barva kůže považována za neestetickou.

[3] Z této doby je doloženo 182 protiromských procesů.

[4] V roce 1783 žilo v okolí Uherského Brodu a Uherského Ostrohu podle provedeného soupisu již celkem 99 Romů ve 23 rodinách.

[5] Za tzv. cikánského míšence považován každý, kdo měl mezi svými 8 předky alespoň jednoho Roma.

[6] Svědčí o tom vždy několik nejvíce se vyskytujících romských příjmení v dané obci: Kotlár, Horváth, Červeňák...

[7] Romové věřili, že duše opouští tělo až tři dny po smrti.

[8] Při tradičním romském křtu bylo navíc dítě ponořeno místo do křtitelnice do jámy s vodou jako symbol Země, která mu tak vdechne i svoji životadárnou sílu.

[9] **Jak Romové slavili Vánoce**

Čeští a slovenští Romové nazývají Vánoce „Karačoňa“ nebo „Karačoň“ a v jejich oslavách se prolínají prvky převzaté od většinové společnosti s vlastními romskými tradicemi. Patří k nim i odpuštění a usmíření a vzpomínání na zesnulé příbuzné.

Odpuštění a usmíření je pro Romy velmi důležité, neboť v dobách, kdy byli Romové zcela izolovanou skupinou, byli na své komunitě ve všem závislí a nemohli spolu žít v nesvárech. Vánoční čas proto využívali k tomu, aby se jejich vzájemné vztahy ještě více posílily. Vánoční vzpomínání na zesnulé příbuzné zase souvisí s vírou Romů, že duše člověka existuje i po odchodu z těla. Povíдали si o nich a vzpomínali na ně. Aby nechodili strašit, dávali jim na okno nebo do koutů pokoje jídlo.

V době adventu se Romové připravovali na nadcházející vánoční svátky - uklízeli, ženy bílily stěny a úklid celého domu ukončily úpravou podlahy (neměli dřevěnou, podlaha se potírala žlutým jílem). Sháněli také dostatek jídla na vánoční svátky. Romské děti na Vánoce

velmi těšily, protože se konečně mohly jednou za rok dosytosti najíst. Hudebníci nacvičovali, co budou hrát sedlákům o Štědrém večeru pod okny, a romští chlapci se učili vinšovat.

Na Štědrý den, „Vel'ija nebo Vil'ija“ se Romové stejně jako gádžové postili, přísnost půstu však byla různá (v některých rodinách se nejedlo maso jen do večere, jinde se zase po celý den jedly jen pečené brambory). Štědrovečerní večeri matka za pomoci dcer, zdobení stromčku měly na starosti synové. Ti také chodili sedláky prosit o slámu, kterou potom rozložili na podlaze - místnost měla připomínat jesličky, ve kterých se narodil Ježíšek. Před večerí měl otec nebo nejstarší člen rodiny proslov, poté pronesl přípitek a požehnání a vzpomínalo se na zemřelé. Následující dny nastalo vánoční hodování, při kterém se Romové společně scházeli a jedli i masitá jídla, přáli si štěstí a zpívali staré romské písně.

A jak si Romové přejí šťastné Vánoce? „Bachta'li karačoňa!“

[10] **Kali Sára**

V romských komunitách odpradáva převládají sklony k uctívání kultu ženy, dnes již nikdo neví, jestli je to důsledek nebo příčina uctívání Černé Sárý.

Historické prameny dokládají existenci dvou Sár: katolické a druhé romské. První jako služebná doprovázela tři Marie (tety Ježíše Krista), které byly vyhnány ze Svaté země. Vylodily se ve vesnici "Les Saintes - Maries - de - la - Mer" (tento výklad se traduje od poloviny 15. století). Katolická Sára neměla právo kanonizace. Jméno Káli, které jí Romové vybrali, znamená v romštině spojení významu slov černá a Romka.

Druhá Sára prý žila na břehu řeky Rhône se svým kmenem. Podle legendy měla různé vize, v jedné z nich viděla tři svaté ženy zoufale volající o pomoc. Nelenila a jela jim naproti v malé loďce, moře bylo ale tak rozbouřené, že málem přišla o vlastní život. V zoufalství vhodila své šaty do vln a ony zázrakem posloužily jako vor, který jí pomohl dopravit tři Marie na břeh. Svaté ženy Sáru za odměnu pokřtily a doporučily jí evangelium a jejímu lidu etnické rozlišování.

Romové se každoročně sjíždějí do francouzského městečka "Les Saintes - Maries - de - la - Mer". Věnují se Sáře ve dvou rituálních aktech: nejprve přikládají a snímají ruce z jejích šatů, zavěšují vedle ní dary (kapesníky, hedvábné spodní prádlo, šátky), dotýkají se jí předměty patřícími nemocným nebo zmizelým lidem ve víře, že se uzdraví a najdou. Potom muži naloží Sáru na vůz tažený koňmi a vezou ji k moři. V okamžiku, kdy se voda dotkne Sári-

ných šatů, vrhají se do moře všichni členové procesí - voda jim má přinést zdraví a štěstí. V dřívějších dobách se také věřilo, že ponoření Sárý vyvolává déšť.

Někteří rodiče nechávají před Kali Sárrou pokřtít své děti, mladé páry zase přijíždějí, aby si před ní řekly své „ano“.

[11] Podle některých hypotéz je s Romy spjat i vznik tarotu, který měli do Evropy přinést z Indie nebo Egypta.

[12] Později, když se muži začali stravovat v závodních jídelnách a poznali výhody pravidelné a rozmanitější životosprávy, začali vyžadovat totéž i na svých ženách. Setkávali se však většinou s nepochopením a proces změny byl dost dlouhý.

[13] Romové věřili, že zdechliny mají „čistší“ maso, protože zemřely přirozenou a ne násilnou smrtí.

[14] Vzniklo v Dunajské Lužné a Podunajských Biskupicích (dnes součást Bratislavy) a v letech 1969 až 1973 se proslavilo jako družstvo tehdejšího Svazu Cikánů - Romů. V Dunajské Lužné dnes kromě tradičních kovářských výrobků přijímá Rigokov i zakázky na kopie historických zbraní a kovových doplňků k rekonstruovaným památkovým objektům, pracují i podle návrhů výtvarníků.

[15] Zvonkaři vystříhli z materiálu vyznačený tvar a než došlo k vytepaní a zaoblení stěn zvonce, přinýtovali ouška do středu ještě nepřestříhnutého plechu, zvenku na zavěšení řemenu a zevnitř na zavěšení „srdéčka“ tenkým koženým páskem.

[16] Kmen rozříznutý na dvě stejné polovice poskytnul materiál až na deset až šestnáct koryt, podle velikosti.

[17] Mezi interprety starých tradiční zpěvů („phurikane gil'a“) pokračující v bohaté tradici cimbálových souborů patří cimbálová muzika Adreje a Karola Gini z Rokycan, Perumos (s vedoucím Janem Rusenkem a zpěvačkou Margitou Reisnerovou), cimbálová muzika Eugena (dnes Milana) Horvátha, cimbálová muzika Ivana Gašpara Hrisky, cimbálová muzika Gil'ori (vede Gejza Kotlar, primáš - houslista z Větrní u Českého Krumlova), manželé Jan a Magda Slepčikovi ad. Mladou nastupující generaci zastupuje např. pražský Álom, vedený primášem Vojtěchem Lavičkou.

[18] Mezi zakladatele u nás počítáme bratry Gondolánovi a Jozefa Feču s jeho skupinou Roma Štar. Ze současných představitelů, kteří na tradiční romský folklor volně navazují, to

jsou např. Věra Bílá se skupinou Kale, Iva Bittová, Ida Kelarová a Romano rat, soubor Točkolotoč, ale také všestranný hudebník Jozef Fečo a Olga Fečová. Díky těmto autorům vznikl nový typ romské písně s novými melodickými, harmonickými, rytmickými, ale i zvukovými kvalitami.

[19] V lepších osadách bývala běžně u každého domečku jáma naplněná vápnem, aby bylo možno nátěr urychleně obnovit a domek se opět mohl skvět čistotu.

[20] Podobný zvyk se vyskytuje i u některých kmenů v Indii.

[21] Text Jany Hováthové. Romano džaniben. Časopis romistických studií, 4/2000 - I. část , 1-2/2001 - II. část.

[22] Viola Petrášová, Alexander Bohó, Denisa Demeová, Božena Vavreková, Eduard Oláh, David Zeman apod.

[23] Činnost Muzea bohužel naráží na fakt, že Romové díky kočovnému způsobu života, který neumožňoval přechovávat přebytečné a nefunkční věci, nemají sklon pěstovat hmotné statky. V momentě, kdy věc dosloužila, byla jako nepotřebná vyhozena, bez snahy o prodloužení její životnosti případnou opravou.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

LITERATURA:

Daniel, Bartoloměj: Dějiny Romů. Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku. Olomouc, 1994

Davidová, Eva: Romano drom - cesty Romů 1945 - 1990. Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci.

Hubsmannová, Milena, Šebková, Hana, Žigová, Anna: Romsko - český a česko - romský kapesní slovník. Státní pedagogické nakladatelství v Praze, 1991.

Kolektiv autorů: Romové - O Roma, Tradice a současnost - Angodez the akának. SVAN a Moravské zemské muzeum. Brno 1999.

Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes, Olomouc 1995.

ČASOPISY:

Braňo, Oláh: Za zrkadlom. (Cesta). In: Romano nevo ľil. 15. ročník, 25. 7. - 28. 8. 2005

Hováthová, Jana. In: Romano džaniben. Časopis romistických studií, 4/2000 - I. část , 1 - 2/2001 - II. část.

Peterka, Roman: Curriculum vitae Rudolfa Dzurka. In: Pražská pětka. Měsíčník Městské části Praha 5. 12/2005.

Plessingerová, Alena: Ruda Dzurko. In: Národopisné aktuality roč. XVIII - 1981, č. 1.

INTERNETOVÉ STRÁNKY:

romove.radio.cz. Navštíveno 14. 4. 2006 15:30

www.rommuz.cz. Navštíveno 14. 4. 2006 15:30

www.romea.cz. Navštíveno 13. 5. 2006 18:30

www.varianty.cz. Navštíveno 15. 5. 2006 14:00

VIDEO:

Deti vetra 1 - 13. scénář a režie Martin Slivka. Slovenská filmová tvorba pre Slovenskú televíziu Bratislava a Schwarzwald film GMBH, 1990.

SEZNAM PŘÍLOH

P I: Obrázky

P II: Scénář

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1 Migrační mapa Romů do Evropy

Obr. 2 Romská kovářská rodina na Slovensku roku 1686

Obr. 3 Plechové tabule s vyobrazením trestu pro Romy z první třetiny 18. století

Obr. 4 Olašská rodina před 2. světovou válkou

Obr. 5 Protektorátní cikánský tábor v Hodoníně u Kunštátu

Obr. 6 „Cikánská škola“ v osadě Třebišov na Slovensku 1959

Obr. 7 Stříbrný gombík pro vajdu (1959)

Obr. 8 Svatební obřad - pití vína z rukou vajdy

Obr. 9 Procesí nesoucí sošku Svaté Sáry v St. Maries de - la - Mer

Obr. 10 Kočovný vůz

Obr. 11 Polozemnice

Obr. 12 Jednoprostorový domek

Obr. 13 Interiér domku

Obr. 14 Cikánská osada v Moldavě nad Bodvou

Obr. 15 Tradiční oděv olašských žen

Obr. 16 Kovář

Obr. 17 Šarkozy Alojz: mříž, 1998

Obr. 18 Firma Rigokov: kovová plastika koně - symbol firmy, 1999

Obr. 19 Korytář

Obr. 20 Košík, košíček a opálka

Obr. 21 Hudební nástroje vyrobené Biharim

Obr. 22 Romští muzikanti

Obr. 23 Obřadní vajdovská konvice

Obr. 24 Vlastnoruční výzdoba příbytku v Letanovicích na Slovensku

- Obr. 25 Doležalová, Míla: Cikánská matka s dětmi, olej na plátně
- Obr. 26 Oláh - Širo, Ján: Romské dětské iluze, kombinovaná technika
- Obr. 27 Berky, Ján: So amen rozphagil'a - Co nás rozdělilo, tempera na papíře
- Obr. 28 Bartoš - Biskup, Ján: sošky
- Obr. 29 Červeňák, Tibor: Autoportrét, akvarel
- Obr. 30 Demeter, František: Kosmické vize, barevné fixy na papíře
- Obr. 31 Dzurko, Rudolf: Můj štít, skleněná drť na skle
- Obr. 32 Oláh, Dušan: Stopy dávné minulosti, olej na plátně
- Obr. 33 Lavutaris - hudebník. Práce romského žáka I. ZŠ Jarovnice na Slovensku

PŘÍLOHA P I: OBRÁZKY

obr. 1 Migrační mapa Romů do Evropy

obr. 2 Romská kovářská rodina na Slovensku roku 1686

obr. 3 Plechové tabule s vyobrazením trestu pro Romy z první třetiny 18. století

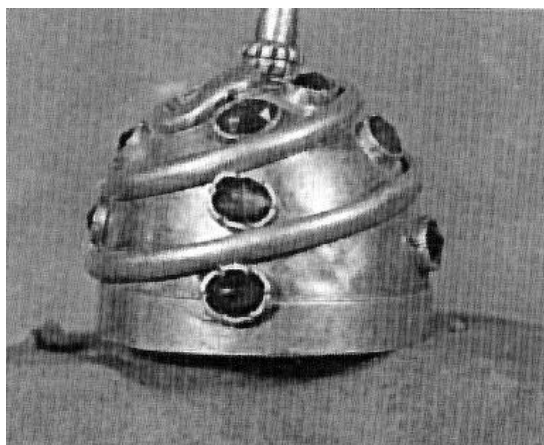
obr. 4 Olašská rodina před 2. světovou válkou

obr. 5 Protektorátní cikánský tábor v Hodoníně u Kunštátu

obr. 6 „Cikánská škola“ v osadě Třebišov
na Slovensku 1959

obr. 7 Stříbrný gombík pro vajdu (1959)

obr. 8 Svatební obřad - pití vína z rukou
vajdy

obr. 9 Procesí nesoucí sošku Svaté Sárý
v St. Maries de - la - Mer

obr. 10 Kočovní vůz

obr. 11 Polozemnice

obr. 14 Cikánská osada v Moldavě nad Bodvou

obr. 12 Jednoduchý domek

obr. 15 Tradiční oděv olšských žen

obr. 13 Interiér domku

obr. 16 Kovář

obr. 17 Šarkozy Alojz: mříž, 1998

obr. 18 Firma Rigokov: kovová plastika
koně - symbol firmy, 1999

obr. 19 Korytář

obr. 20 Košík, košíček a opálka

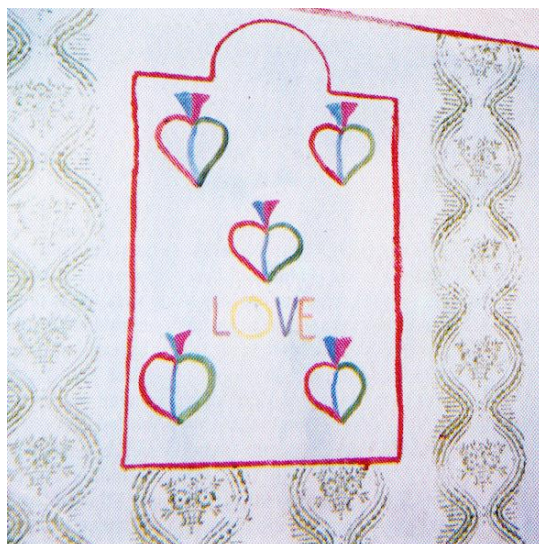
obr. 21 Hudební nástroje vyrobené Biham

obr. 22 Romští muzikanti

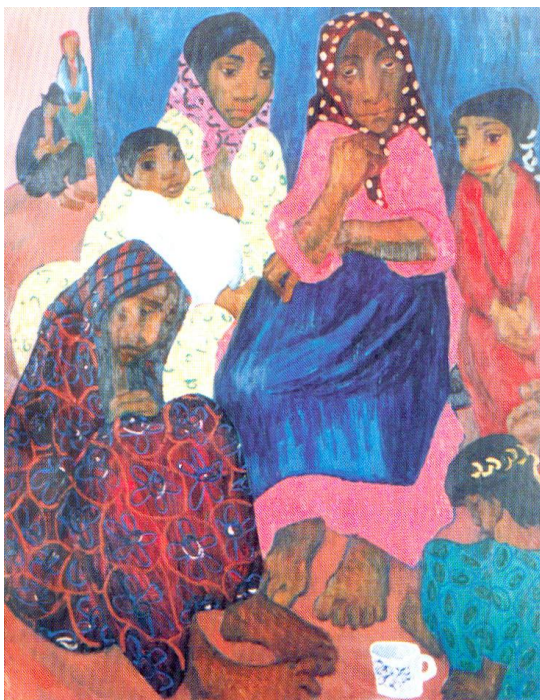

obr. 23 Obřadní vajdovská konvice

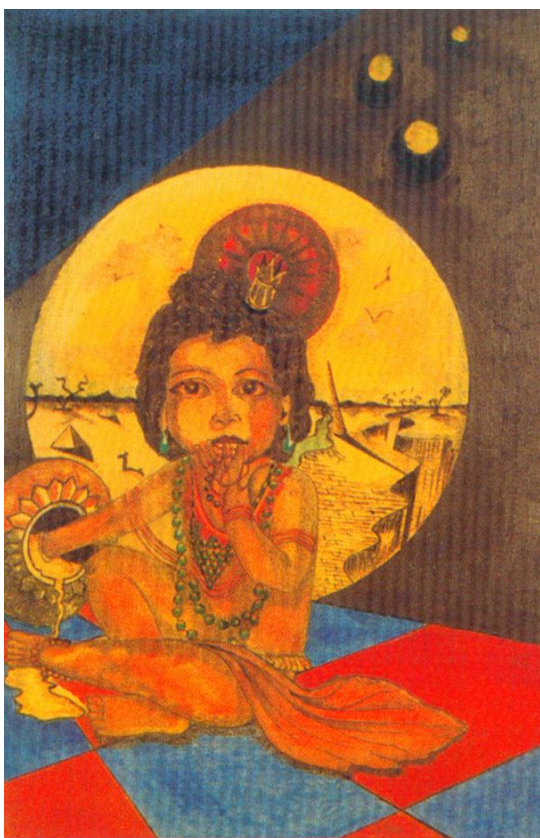

obr. 24 Vlastnoruční výzdoba příbytku
v Letanovicích na Slovensku

obr. 25 Doležalová, Míla: Cikánská matka s dětmi, olej na plátně

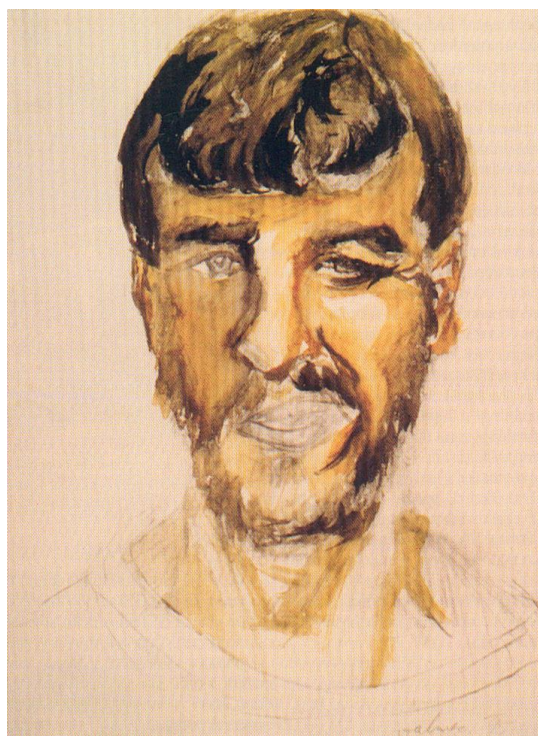
obr. 26 Oláh - Širo, Ján: Romské dětské iluze, kombinovaná technika

obr. 27 Berky, Ján: So amen rozphagil'a - Co nás rozdělo, tempera na papíře

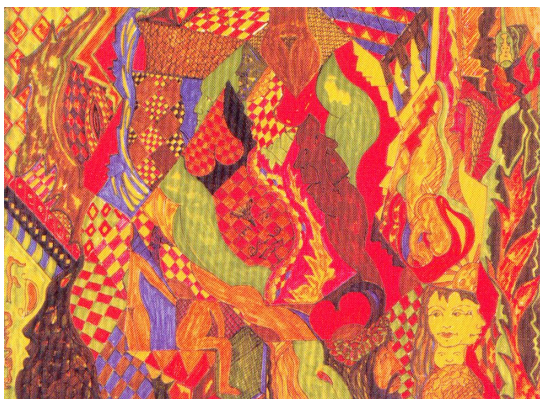

obr. 28 Bartoš - Bisko, Ján: sošky

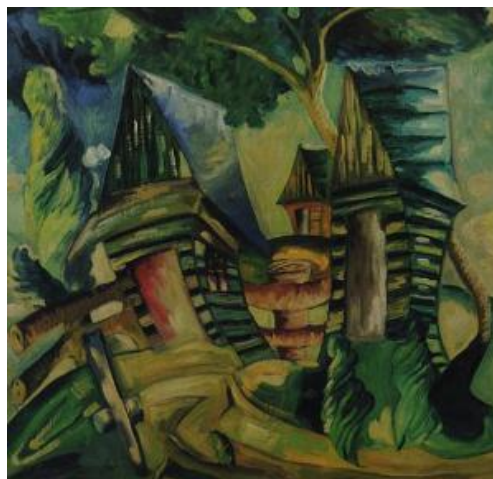

obr. 29 Červeňák, Tibor: Autoportrét, akvarel

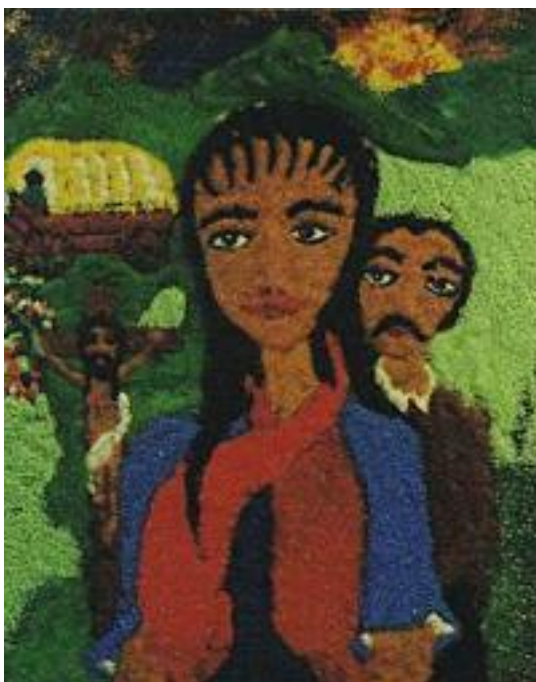

obr. 30 Demeter, František: Kosmické vize, barevné fixy na papíře

obr. 32 Oláh, Dušan: Stopy dávné minulosti, olej na plátně

obr. 31 Dzurko, Rudolf: Můj štít, skleněná drť na skle

obr. 33 Lavutaris - hudebník. Práce romského žáka I. ZŠ Jarovnice na Slovensku

PŘÍLOHA P II: SCÉNÁŘ

	<p>ČERNOBÍLÁ KRAJINA (OBRYSY HR ZE SLOVENSKE- HO RAJE - VILHIMA RODIŠTĚ)</p>	
	<p>PADÁ BAREVNÝ SNÍH, POMALU POKRÝVÁ ČERNOBÍLÁ KRAJINU</p>	
	<p>NAŠEDZ, DÍLE SE SNÍH KUMULUJE, PÍMBY JAKO PŘÍ DĚLENÍ BLNĚK</p>	
	<p>NARODILO SE MIMIANKO</p>	<p>HUDBA - MOTIV OTEC (Z OSLAVY/NAROZENÍ)</p>
	<p>OSLAVA NAROZENÍ TATÍNEK MUZIKANT, STOJÍ NA KONĚCH A HRAJE NA BASU</p>	<p>HUDBA - MOTIV OTEC KOMENTÁŘ: O TATÍNKOVÍ ① ZVONEČKY KONÍ</p>

VILMA S MAMINKOU V KRÁMĚ,
KRADE DUDLÍK

KOMENTÁŘ: O KRADEŇ DUDLÍKU
②

FRONTA PŘED OBCHODEM
→ ULICE S ELEKTRICKOU
V OSTRAVĚ (MORFING)

JÍZDA ELEKTRICKOU, PŘÍBĚH
S DĚVČATY

KOMENTÁŘ: PŘÍBĚH S ELEKTRIC-
KOU A DĚVČATY ③

ZVNEČEK ELEKTRICKY

DETAIL SVĚTLA → KNOFLÍK
V RÁDIA, ZAPNUTÍ (MORFING)

KOMENTÁŘ: O TANČENÍ V RÁDIA
④

HUDBA Z RÁDIA

VILMA TANČÍ NEJPRVE SAMA,
PAK SE K NÍ PŘITBĚH
UGAÍN A TANČÍ S NÍ

HUDBA Z RÁDIA → HUDBA
SVATEBNÍ

ODJEZD, VILMA A CIGAŇ
TANĚÍ NA SVĚ SVATBĚ,
VZADU HRAJE TATÍNEK
NA KONI (MORFING)

HUDBA SVATEBNÍ

DETAIL NA SVÁZANÉ RUCI
(CIGAŇSKÝ OBŘAD), PAK
NA NOVOMANŽELĚ → OBRAZ
NAD DVEŘMI (MORFING)

HUDBA SVATEBNÍ

OBRAZ NAD DVEŘMI, ODJEZD
POKOJ BYTU NOVOMANŽELŮ,
NA STĚNÁCH SVATÉ OBRAZKY
(ADAM A EVA JAKI ROMOVÉ S
HADEN, JEŽÍŠ - ? DETAIL)

Z HUDBY SVATEBNÍ TEMNĚ
TÓN (PŘEDTUCHA ZLA)

DVEŘE POKOJE, STHÍVÁ
SE

CIGAŇ VOJDE OPILÝ,
VŠUDE RŮCE, NOHY
- NĚKOLIKRÁT SE OPAKUJE

KOMENTÁŘ: O MLÁČENÍ,
MANŽELSTVÍ ⑤

? TĚŽKÝ DECH MANŽELA

PAK VEJDE KLIDNĚ, VEZME
JI ZA RUKU, JDOU DO SVĚT-
LA - POKIT, ŽE SE UDOBŘIL

JDOU SPOLU LESEM, ONA SE
VPRĚDU USMÍVÁ, ON JDE
ZA NÍ A DRŽÍ JE STÍN,
JESTLI JI MÁ ZABÍT
(? ANDĚL X HAD PŘI NĚM)

KOMENTÁŘ: O VĚTVU K POK-
TU A TOM, ŽE JI TAM
CHTĚL ZABÍT ⑥

NEMOCNÍ DVEŘE

KOMENTÁŘ: O TOM, JAK
MANŽEL ONEMOCNĚL A
ZEMŘEL ⑦

VILTA DOSTÁVA ANDĚLSKÁ
KŘÍDLA A ODLÉTA Z
JEJICH DOMU NA SLOVENSKO

DO STÍRAČKY

HUDBA
KOMENTÁŘ: O TOM, JAK
PŘIJALA JEŽÍŠE DO SVĚH
SRDCE A MILUJE HO ⑧

JÍZDA DLOUHOU CHODBOU V
PANELÁKU VE ZLÍNĚ
BĚHÁJÍ TAM DĚTI A NĚCO
SE DĚJE

DETAIL NA UMÍVÁNÍ
PODLAHY

VILHA MÝJE DLOUHOU
CHODBU
(? POCITĚKOU SE DVEŘE A RU-
KA DÁ PŘED NĚ JÍDLO
PRO VILHU)

DVEŘE V PANELÁKU, STMÍVÁ
SE, MĚLENÍ NA DVEŘE

KOMENTÁŘ: O ZVUKU SOUSEDŮ
⑨

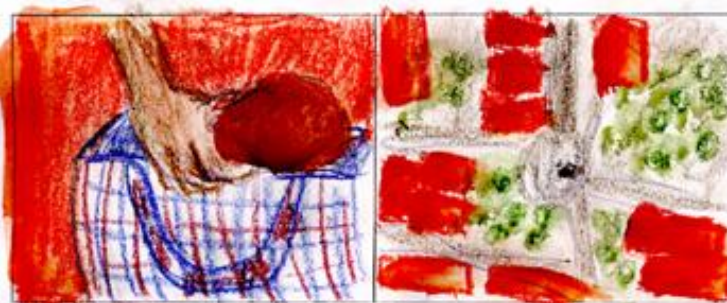
VILHA VAŘÍ, KOLEM TRUBKY
OMOTANÝ ČERNÝ HAD

KOMENTÁŘ: O HADEM U NÍ DVA
⑩

? TĚŽKÝ DECH HADA (JAKO
MRTVÉHO MANŽELA)

MLČENÍ NA DVEŘE V NOCI

DETAIL, JAK VILMA CPE NAKUPUJE TAŠKU JÍDLEM
VILMA BĚŽÍ STAŠKOU PŘES PŮL MĚSTA K LACOVĚ RODINĚ

KOMENTÁŘ: O LACOVĚ (17)

DVEŘE, STMÍVÁ SE

TENTOKRÁT ŽÁDNÉ MLČENÍ,
VCHÁZÍ JIMI JEŽÍŠ, NESE
KŘÍŽ POMALOVANÝ CIGÁNSKY,
OPĚŘE HO O ZEDĚ A JDE DO
POKOJE

DETAIL, JAK JEŽÍŠ ZAŠLAPNE
HADA
PAK VEZME KŘÍŽ A JDE
PŘYČ

HUDBA - MOTIV OTEC

